

MECELLE'DE İSPAT VASITASI OLARAK ŞEHADET

Murat KURBANLI*

Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK – ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

* Öğr. Gör., Avrasya Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Mahkeme Büro Hizmetleri Bölümü.

E-posta: murat.kurbanli@avrasya.edu.tr **ORCID:** [0000-0002-5588-7142](https://orcid.org/0000-0002-5588-7142)

Makale geliş tarihi: 9 Mayıs 2025 **Makale kabul tarihi:** 16 Eylül 2025

MECELLE’DE İSPAT VASITASI OLARAK ŞEHADET

ÖZ

Bu çalışmada, 1869 ile 1876 yılları arasında kısım kısım yürürlüğe giren ve yaklaşık altmış beş yıl boyunca uygulanan Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’deki “şehadet etme” konusu incelenmiştir. Deliller bahsi esasen Mecelle’nin Kitâbü’l- Beyyinât Ve’t-Tahlîf adlı kitabında düzenlenmiştir. İlgili kitapta şehadet, tevatür, yemin ve yazılı belgeler detaylıca ele alınmıştır. Onun haricinde ikrar, Kitâbü’l-İkrâr isimli kitapta; mahkeme ilamları ve senetleri de Kitâbü’l-Kazâ’da hüküm altına alınmıştır. Bilirkişilik ve karine konuları ise farklı kitaplara dağılmış haldedir. Çalışmada, Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf’de yer alan ispat vasıtalarından yalnızca şehadete yer verilmiş diğer ispat vasıtaları çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Ancak konunun anlaşılması için, lüzumlu olan yerlerde, başkaca düzenlemeler ile bağlantı kurularak açıklamalar yapılmış, yine kanunun bizzat atıfta bulunduğu durumlarda da başka maddelere yer verilmiştir.

Makalede izlenen yöntem ise şu şekildedir: Osmanlı Devleti’nin sosyal durumu, çok hukuklu yapısı, Mecelle’nin hazırlanış ve kabul süreci ile ilgili kısa bir girizgâhtan sonra kanundaki düzenleniş sırasına göre şehadete dair konular tek tek ele alınmıştır. En sonda da şahsi kanaatler ve çıkarımlara yer verilerek yazı sonlandırılmıştır. Mecelle’ye yapılan atıflarda, Mecelle’nin baskıları arasında maddelerin paragraflara ayrılması hususunda farklılıklar olduğundan, “fıkra” terimini kullanmak yerine “madde devamı” veya “kısım” denilmesi tercih edilmiştir. Yine tekrara düşmemek adına maddelere yapılan atıflarda doğrudan numarası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, şehadet, şahit, tezkiye, ispat.

TESTIMONY AS A MEANS OF PROOF IN THE MEJELLE

ABSTRACT

This study examines the topic of “testimony” in the Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, the Ottoman Civil Code that was gradually implemented between 1869 and 1876 and remained in force for approximately sixty-five years. The topic of “testimony” is essentially regulated in the Mejelle’s Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf (Book of Evidence and Oaths). The section on evidence is primarily organized in the Mejelle’s Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf. In the relevant book, testimony, hearsay, oaths, and written documents are discussed in detail. In addition, confessions are covered in the book titled Kitâbü’l-İkrâr, while court decisions and deeds are covered in Kitâbü’l-Kazâ. The topics of expert testimony and presumption are scattered across different books. In this study, only testimony is included from the means of proof found in Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf; other means of proof are not included in the scope of this study. However, for the sake of clarity, explanations have been provided where necessary, linking to other regulations, and in cases where the law itself refers to other articles, these have also been included.

The method followed in the article is as follows: After a brief introduction on the social situation of the Ottoman Empire, its multi-legal structure, and the process of preparing and adopting the Mejelle, issues related to testimony are addressed one by one in the order in which they appear in the law. Finally, the article concludes with personal opinions and conclusions. In references to the Mejelle, since there are differences between the editions of the Mejelle in terms of the division of articles into paragraphs, the term “article continuation” or ‘section’ is used instead of “paragraph.” Again, to avoid repetition, the numbers of the articles are given directly in the references.

Keywords: Mejelle, testimony, witness, attestation, proof.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Osman (1302-1324) tarafından 27 Temmuz 1302 yılında kurulmuş,^[1] başlangıçta Balkanlara; sonraki dönemlerde ise Anadolu, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrupa ortalarına kadar yayılmış çok milletli bir imparatorluktur. Osmanlı Devleti, başlangıçta nüfusu ağırlıklı olarak Müslümanlardan oluşan küçük bir beyliktir ancak devlet, geniş sahalara nüfuz ettikçe, sahip olduğu gayrimüslim tebaanın sayısı da artmıştır. Bu durum, zaman içerisinde tebaaya uygulanacak hukuk kurallarının tespiti sorununu doğurmuştur. Osmanlı, bir İslam devletidir bu yüzden İslam devletinin her yerinde uygulanması beklenen hukuk kuralları da İslam hukuku kurallarıdır. Bu durum, hukuk kurallarının tatbikinde mülkilik ilkesinin^[2] gereğidir. Ancak İslam devletlerinde gayrimüslimlere hukuk alanında özerklik tanınarak, kendi hukuk kurallarına tabi olmaya devam etme ayrıcalığını verme geleneği vardır. Bu uygulamanın kaynağı olarak Bakara Suresi'nin “*Zorlama dinde yoktur...*”^[3] diyen 256. ve Yunus Suresi'nin “*Ve eğer Rabbin isteseydi yeryüzünde bulunan herkes topyekûn iman ederdi...*”^[4] diyen 99. ayetleri gösterilir.^[5] Yine Hz. Muhammed'in uygulamasında da bu yönde örneklerle rastlanılır. Örneğin, Kur'an'da zina için öngörülen ceza celde^[6] olmasına rağmen zina eden Yahudi bir çift için Tevrat'ta bulunan recm

-
- [1] Halil İncelik, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, *Belleten* 71, no. 261, (2007), 479.
- [2] Ülke içerisinde bulunan herkesin, devletin koymuş olduğu kurallara istisnasız şekilde tabi olmasını ifade eder. Kemal Gözler, *Hukukun Temel Kavramları*, 17. Baskı (Bursa: Ekin Yayıncılık, 2019), 130.
- [3] Meal için bkz. Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran Gerekeçeli Meal- Tefsir*, 11. Baskı (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020), 676.
- [4] Meal için bkz. İslamoğlu, *Gerekeçeli Meal-Tefsir*, 391.
- [5] Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı (İstanbul: Beta Yayınları, 2023), 146.
- [6] Nur Suresi'nin 2. ve 4. ayetlerinde geçen celde kelimesi, “*Etkisi insan derisiyle sınırlı olup onun altındaki kasa işlemeyen vuruş ve bu vuruşta kullanılan vurma aracı*” manasına gelmektedir (İslamoğlu, *Gerekeçeli Meal-Tefsir*, 705, dpn. 3).

cezasının tatbik edilmesine müsaade etmiştir.^[7] Ancak bu özerklik hali esasen bugün medeni hukuk denilen alanda; yani evlenme ve miras gibi konularda tanınmıştır. Bilhassa ceza hukuku alanında İslam hukuku kuralları geçerli olmaya devam etmiştir.^[8] İşte Osmanlı Devleti de, ekalliyet de denilen, gayrimüslim azınlığa uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesi sorununu geleneğe uygun şekilde çözmüştür. Böylelikle gayrimüslim tebaa kendi dini hukukuna tabi olmaya devam edip, isterse kilise ve havra çatısı altında örgütlenen cemaat meclislerine başvurabilecek, isterse de İslam hukukunun uygulandığı Osmanlı mahkemesine yani kadıya gidebilecektir.^[9] Nitekim uygulamada gayrimüslim nüfus çoğunlukla, mahkeme harçlarının düşük olması, İslam hukukunun uyuşmazlıkları çözme konusunda daha yeterli oluşu ve kadı adaletine duyulan güvenden dolayı İslam hukuk kurallarının uygulanmasını tercih etmişlerdir.^[10] Bir de Osmanlı ülkesinde bulunan fakat tebaası olmayan, müstemenler adı verilen gayrimüslimler vardır.^[11] Bu kişiler özellikle diplomasi ve ticaret alanında ilişkiler kurardı. Fakat Osmanlı Devleti müstemen statüsündeki gayrimüslimlere yönelik kapitülasyonlar haricinde genel bir düzenlemeye gitmemiştir.

Dünyada Sanayi İnkılabı ile beraber ticari faaliyetlerin olağanüstü arttığı 19.yy'a geldiğimizde şer'i mahkemelerdeki kadılar, ticari uyuşmazlıklarda dava konusuna çözüm getirmekte zorluk yaşayama başlamıştır. Bunun sebebi Avrupa hukuk sistemlerinde var olan şirket, senet gibi ticari müesseselerin İslam hukukunda ya hiç var olmaması ya da Batıdaki şekliyle kullanılmıyor oluşudur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'yle ticaret yapan yabancılar haklarının korunamadığından yakınmışlardır.^[12] Bu ihtiyaca binaen önce 1839 yılında

[7] Yaşar Nuri Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, 7. Baskı (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000), 528, 529.

[8] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 146.

[9] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 148.

[10] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 148.

[11] Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 94.

[12] Âlî Paşa da Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) giderek, Hristiyan tebaanın haklarını daha iyi koruyacağı gerekçesiyle, Fransız Medeni Kanunu'nun Osmanlı ülkesinde tatbik edilmesini tavsiye etmiştir. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), VIII.

Ticaret Nezareti kurulmuş, 1850 yılında ise Batılı anlamdaki ilk kanun olan Ticaret Kanunu yürürlüğe girmiştir. Yine ticari uyuşmazlıkları çözmek üzere 1840 yılında ticaret meclisleri kurulmuştur^[13]. Lakin tüm bunlar bile mevcut sorunları tam olarak çözmekte yetersiz kalmıştır. Bunun başlıca sebebi, Fransa'dan tercüme yoluyla alınan Ticaret Kanunu'nda borçlar hukukuna ilişkin hükümlerin bulunmamasıdır. Dolayısıyla alım-satım, kira, vedia, ariyet vb. konularda hala İslam hukukunun kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Üstelik medreselerdeki eğitimin bozulması ve nizamiye ile ticaret mahkemelerinin bir kısım üyelerinin hukukçu olmaması da eklendiğinde, çoğunlukla Arapça olan ve dil itibarıyla de anlaşılması güç olan klasik İslam hukuku literatürünün kullanılması^[14], araştırma yapılmasını ve davalara çözüm bulunabilmesini hâkimler için hayli güç hale getirmiştir.^[15] Tüm bunlar özellikle borçlar hukuku alanında yeni bir düzenleme yapmayı kaçınılmaz kılmıştır.

Bu konuda ilk adım Meclis-i Âlî-i Tanzîmat Dairesi'nce 1855 yılında atılmıştır. Rüşdü Molla başkanlığında kurulan bir heyet, kanun çıkarılması yolunda çalışmalara başlamıştır. Kurulan heyette sonraki yıllarda Mecelle'nin mimarı olacak Ahmed Cevdet Paşa da yer almıştır.^[16] Heyet 23 Ekim 1855'de padişaha sunduğu müzekkerede^[17] Metn-i Metîn adında bir kanun çıkarılması için teklifte bulunmuş hatta Kitâbü'l-Büyû'yu taslak

[13] Daha sonraları bu meclisler ticaret mahkemelerine dönüşecektir. Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, 1. Baskı (İstanbul: OSAV Yayınları, 1997), 47.

[14] Bu noktada şu hususu belirtmeliyiz: Yargılamalarda fıkıh kitapları ve mahkeme içtihatları birer hukuk kaynağı olarak görüldüğünden Batıdaki gibi kanun çıkarma ihtiyacı duyulmamıştır. Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den* Düsturlar, 8. Baskı (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), 82.

[15] Berki, *Açıklamalı Mecelle*, VIII; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 422. Mecelle'nin hazırlanmasını gerektiren sebepler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, (İstanbul: OSAV, 2017), 25-28.

[16] Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28. Cilt, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 232; Refik Gür, *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, (İstanbul: Çeltüt Matbaası), 14.

[17] Müzekkerenin tam metni için bkz. Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, 28.

haliyle hazırlamıştır^[18]. Fakat heyet kısa süre içerisinde dağıldığından çalışmalar neticeye varamamıştır. İlk girişimin başarısız olmasından on yıl kadar sonra aynı maksat ile Mecelle Cemiyet-i Celille'si kurulmuştur. Cemiyet kurulur kurulmaz tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki; Âli Paşa önderliğindeki bir grup, Fransız Code Civil'inin (Diğer adıyla Code Napoleon) tercüme edilerek kabul edilmesi fikrini savunmuştur.^[19] Hatta Âli Paşa bir komisyon kurup Code Civil'in İslam hukukuna uygun olan ve olmayan hükümlerinin tespiti için çalışmalar da yaptırmıştır.^[20] Buna mukabil Ahmed Cevdet, Şirvanizade Rüştü ve Fuad Paşalar Hanefi fıkhi esaslı bir kanun yapılmasını istemiştir.^[21] Nitekim galip taraf Ahmed Cevdet Paşa ve beraberindekiler olmuş, böylece Hanefi fikhının dışına çıkılmamak şartıyla,^[22] İslam hukuku kurallarının, herkesin anlayabileceği bir dilde^[23] derlenmesi suretiyle milli bir kanun^[24] yani Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin^[25] yapılmasına karar verilmiştir.

[18] Kaşıkçı, İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, 31.

[19] Gür, *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 15.

[20] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 431.

[21] Gür, *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 18.

[22] Bkz. Mecelle'nin mukaddimesi; Düstur, 1. Tertip, 1. Cüz, Matbaayı Amire, İstanbul R. 1289, 27; Yeni harflere aktarılmış metin için bkz. Yaşar Güçlü, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 2. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 41.

[23] İlk hukuk lügati yazarlarından Miltiyadi Karavokiro, Mecelle'nin herkesin anlayabileceği bir dilde yazılmış olmasını halk için "kıymetli bir nimet" olarak nitelendirmektedir. Miltiyadi Karavokiro, *Lugat-ı Kavanin-i Osmaniye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul Hicri 1310, 7.

[24] Ahmed Cevdet Paşa sonraki senelerde Sultan II. Abdülhamid'e sunmuş olduğu raporunda Mecelle'nin hazırlanış sebebini "*Fransa kanunlarına müracaat mecburiyetinden halas (kurtulmak) için ilm-i fıkıhtan bir kitap yapup ta üss-ü esas-ı kavanin-i devlet (devletin temel kanunlarından) olmak üzere meydana koymak efkârı (fikri) Cennetmekân Sultan Mecid Han hazretlerinin abd-i saltanatlarında meydana kondu.*" Kaşıkçı, İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, 169.

[25] Mecelle; kelime manası olarak bir araya getirilmiş, toplanmış sayfalar (Gür, *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 10) ve kitap, dergi anlamlarına gelmektedir. Berki, *Açıklamalı Mecelle*, VIII; *Meydan Larousse Büyük Lügat Ve Ansiklopedi* 8, madde "Mecelle", 495.

Mecelle tek seferde külliye değil, yıllara sâri bir şekilde, kitaplar halinde yürürlüğe girmiştir. Kitapların kısımları heyet tarafından görevlendirilen kişilerce yazılıp, daha sonra maddeler üzerinde tek tek tartışılmıştır. Son tahlilde ise her bir madde heyet reisi Ahmed Cevdet Paşa'nın tashihiinden geçmiştir.^[26] Bu şekilde ortaya çıkan kitaplar önce şeyhülislam ve Heyeti Vükela'ya gönderilip, ardından padişahça onaylanarak yürürlüğe girmiştir.^[27] Mecelle'nin ilk kitabı olan Kitâbü'l-Büyû 20 Nisan 1869'da, son kitabı olan Kitâbü'l-Kazâ ise 16 Eylül 1876'da yürürlüğe girmiştir. Son kitabın yürürlüğe girmesinden sonra Mecelle Cemiyeti bir süre daha çalışmalarına devam etmiş ancak 28 Ocak 1889'da II. Abdülhamid'in (1876-1909) irâde-i seniyyesi (*padişahlık emri*)^[28] ile lüzum olduğu takdirde tekrar çağrılmak üzere çalışmaları süresiz tatil edilmiştir.^[29]

Mecelle; Mukaddime, Kavâid-i Külliye ve on altı kitaptan oluşan toplam 1851 maddelik bir kanundur. Mecelle için Osmanlı Medeni Kanunu da denilebilir.^[30] Fakat medeni kanun niteliğinde olmasına rağmen aile ve miras hukukuna ilişkin hükümlere yer verilmemiştir. Buna mukabil medeni kanunlardan farklı olarak usul hukukuna ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Aslında bunun sebebi, mukaddimesinde de belirtildiği üzere Mecelle'nin nizamiye ve ticaret mahkemelerinde uygulanmak üzere hazırlanmış olmasıdır. Aile, kişiler ve miras hukukuna ilişkin konular zaten şeri mahkemelerin görev alanına girmektedir.^[31] Yine, nizamiye ve ticaret mahkemeleri hâkimlerine yargılamalarda yol göstermek maksadıyla usul hukukuna ilişkin hükümlere de yer verilmiştir. Mecelle, yürürlüğe girmesiyle beraber gerek Hanefi mezhebi gerekse diğer mezhepler açısından farklı içtihatların olduğu konularda

[26] Berki, *Açıklamalı Mecelle*, IX.

[27] Berki, *Açıklamalı Mecelle*, IX; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 560.

[28] Çevirilerde, kelimenin günümüz Türkçesi ile manası “()” içerisinde verilmiş, anlamın güçlendirilmesi maksadıyla eklenen ve asıl metinde olmayan kelimeler ise “[]” içerisinde gösterilmiştir.

[29] Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, 176.

[30] Şimşirli ve İkinci, *Ahmed Cevdet Paşa*, 81.

[31] Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, 30.

devletin tercih ettiği görüşü ortaya koymak suretiyle hukukta birliği sağlamış^[32] ve diğer İslam coğrafyalarında da memnuniyetle karşılanmıştır^[33]. Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de belli bir süre aynen uygulanmıştır. Fakat yeni kurulan cumhuriyetin laik esaslı bir hukuk düzenini tercih etmesi sebebiyle^[34] 19.06.1926 tarihli resmi gazetede yayınlanan 864 sayılı Kanun-ı Medenînin Suret-i Mer'iyet ve Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun'un 43. maddesi ile Mecelle ilga edilmiştir.

I. MECELLEDE ŞEHADET

A) Genel Olarak Mecellede İspat Vasıtaları

İspat, sözlükte “*Tanıt ve kanıt göstererek bir şeyin gerçek yönünü ortaya çıkarma*” manasına gelmektedir.^[35] Vasıta ise “*araç, aracı*” manalarına gelmektedir.^[36] Yani lügati olarak, ispat vasıtasını “*Bir şeyin gerçek yönünü ortaya çıkarmaya yarayan araç*” şeklinde tanımlayabiliriz. Usul hukukunda ise ispat vasıtalarının özel bir adı vardır: O da delildir.^[37] Delilin yani ispat vasıtasının hukuki tanımı ise “*Hâkimi ikna etmek ve dayanılan vakıaları ispatlamak için kendisine başvurulmuş araç*”tır.^[38]

[32] Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, 233.

[33] Berki, *Açıklamalı Mecelle*, IX.

[34] “Mecelle”, 495. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ise 5.11.1925’de Ankara Hukuk Mektebi açılışında yapmış olduğu konuşmasında bu tercihi şu sözlerle açıklamıştır ; “*İslam hukukunun zamanımıza kadar sürüklene, sürüklene gelen en esaslı, fakat en sakat ve en aksak bir mesnedi vardır ki, ona Arapça kale derler... İslam medeniyetine mensup hukukşinaslar (hukukçular) çok yazık ki, zihniyetlerini bu esastan kurtaramadılar. Bizdeki mecelle ve buna mümasil (benzeyen) bazı kanunlarımız bu zihniyetin en sarıh enmüzecidir (örneğidir)...*” bkz. Gür, *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, s. 84, 85.

[35] TDK: *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1210.

[36] TDK, 2472.

[37] Ramazan Arslan, Ejder Yılmaz, Sema Taşpınar Ayvaz, *Medeni Usul Hukuku*, 3. Baskı (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2017), 375; Murat Atalı, İbrahim Ermenek, Ersin Erdoğan, *Medeni Usul Hukuku*, 4. Baskı (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021), 465.

[38] Arslan, Yılmaz ve Taşpınar Ayvaz, *Medeni Usul Hukuku*, 375; Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Medeni Usul Hukuku*, 465.

Mecelle’de deliller konusu Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf ile Kitâbü’l-İkrâr ve kısmen de Kitâbü’l-Kazâda düzenlenmiştir. Daha önce belirtildiği üzere çalışma yalnızca Kitâbü’l-Beyyinât Ve’t-Tahlîf’de yer alan şehadet kapsamında olacaktır.

Mezkûr kitapta yer alan ispat vasıtaları madde sırasıyla şöyledir:

- 1) Şehâdet (Tanıklık Etmek) - m. 1684 vd.
- 2) Tevâtür (Kuvvetli Söylenti) - m. 1732 vd.
- 3) Hücec-i Hattiye (Yazılı Belgeler) - m. 1736 vd.
- 4) Karîne-i Kâtia – m. 1740-1742.
- 5) Yemîn – m. 1742 vd.
- 6) Ehl-i Hibre (Bilirkişi) - Maddelerde atfen

B) Şehadet

Şehadet, İslam hukukundaki en önemli delillerden biri olması hasebiyle Mecelle’nin 1684 ile 1732. maddeleri arasında oldukça detaylı şekilde düzenlenmiştir^[39]. Şehadet, beyanı zann-ı galip olarak kabul edilen hükme esas kesin bir delildir^[40]. Şu kadar ki, güvenilir olduğu anlaşılan bir şahidin beyanı üzerine hüküm kurulması hâkim için zorunludur^[41]. Öte yandan bilinen bir konuda şahitlik yapmaktan kaçınılması günah addedildiğinden^[42] hususiyet kebeden bir delil olduğunu söyleyebiliriz.

HAKEMLİ

[39] Şehadetin, İslam hukukundaki önemi için bkz. Melikşah Aydın, “Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık” (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2020), 12-15.

[40] Ahmet Akman, “Mecelle’de İspat Hukuku.”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 1, (2024), 365.

[41] Akman, *Mecelle’de İspat Hukuku*, s. 365; Yurtseven, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, *YBHD*, no.2, (2018), 101.

[42] İbrahim Halebi, *İzahlı Mülteka El Ebbur Tercümesi 3. Cilt*, Çev. Mustafa Uysal, (İstanbul: Elif Ofset, 1978), 223. Konuya dair şu fetvaları da örnek olarak verilebilir; *Borcunu inkâr eden adamdan davacı olan kimse, o adamın kendisine borcu olduğunu bilen iki kişiden mahkemede şahitlik etmelerini isteyince şahitlik etmekten kaçınırsalar, onlara ne lazım gelir?*
Cevap: Günahkâr olurlar.

Şehadet kavramı Mecelle'nin 1684. maddesinde kanunun kendisi tarafından tanımlanmıştır. Maddeye göre, “*Şehadet: Bir kimsenin başka birisinde olan hakkını ispat için hâkimin huzurunda ve tarafların yüzüne karşı şahadet sözü ile yani şehadet ederim diye haber vermesidir. İş bu haber verene şahit, o kimseye lehine şahitlik edilen, o diğer kimseye aleyhine şahitlik edilen ve o hakka şahitlik konusu denilir*”.^[43]

Buradaki haberden kasıt, mahkeme hâkimini bilgilendirmektir. Yoksa “haber” ile aynı kökten gelen “ihbar” manasında değildir. Nitekim ihbar ile şehadet, zaten birbirine zıt kavramlardır. İhbar sadece yargılama yapılmasını gerektirir bir hal iken, şehadet o konuda hüküm verilmesini gerektirir. Yine, ihbar edenin (muhtirin) kendisi ihbar konusuyla ilgili gerekli makama başvururken; şehadet eden (şahit), mahkeme hâkiminin emri üzerine mahkemeye gelir ve sorulan sorulara istinaden şahitlik eder.^[44]

Son olarak şahitlik, ikrar veya dava da değildir. Çünkü kişi, ikrarda bir başkasının; davada ise kendisinin hakkını haber vermektedir.^[45] Fakat şehadette, üçüncü kişinin üçüncü kişideki hakkı haber edilmektedir. Şehadet, dava ve ikrar; haber vermenin üç farklı halidir.^[46]

Bkz. Nevfel Dinç, *Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, (İstanbul: Kit-San Matbaacılık, 1985), 29.

Zeyd ve Amr, Bekir'in hatırı için ketm-i şehadet eyleseler (şahitlikten kaçınırsalar) anlara ne lazım gelir?

El-Cevap: Hududun gayride (hadlerin dışında) müddei “şehadet eyle” deyu talep idicek farzı terk idüp asim (günahkâr) olur.

Bkz. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV Fetava-yı Ebuuss'ud Fatih Nüshası 2. Cilt*, 1. Baskı (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 716.

[43] Madde metinlerinde yapılan tüm çeviri ve sadeleştirmeler yazara aittir.

[44] Türközade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, *Mükemmel Islahatı Kavanin Yahut Malumatı Kanuniye Hülasası Osmanlı Hukuk Sözlüğü*, çev. Fethi Gedikli ve İbrahim Enes Onat, 1. Baskı, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017), 221.

[45] Mecelle m. 1572; İkrar bir kimse diğer kimesnenin kendisinde olan *hakkını haber vermektir ol kimseye mukırr ve ol kimesneye muharrün leh ve ol hakka mukarrün bih denilir*.

[46] Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal Se'adet-i Ebediyye*, 143. Baskı (İstanbul: Hakikat Kitabevi 2020), 884.

1- Şahit Olabilme Şartları

Mecelle'de şahitlik yapabilme şartları, çeşitli maddelerde şahitlik yapamayacak kişilerin sayılması veya şahitte bulunması gereken hususiyetlerin belirtilmesi suretiyle düzenlenmiştir. Bu düzenlemeleri derli toplu şekilde bir araya getirecek olursak şahit olabilme şartlarını şu şekilde sıralayabiliriz:^[47]

1) Şahit dilsiz veya görme engelli olmamalıdır - m. 1686^[48].

3) Şahit adil olmalıdır - m. 1705^[49].

3) Şahit, namus ve insanlık konusunda sakıncalı hareketleri yapmayı alışkanlık edinmiş veya yalancı kimselerden olmamalıdır - m. 1705.

a) Dilsiz veya Görme Engelli Olmamak

Mecelle'nin 1686. maddesinde *Dilsizin ve görme engellinin şahitlik etmeleri uygun değildir* denilmiştir. Madde metninde her ne kadar “ve” bağlacı kullanılmışsa da iki halden birisine sahip olmak şehadete engel teşkil edecektir.^[50] Çünkü 1686. maddenin temelinde Mecelle'nin 1684 ve 1690. maddeleri vardır. Şöyle ki, 1684. maddeye göre^[51] şahidin mutlaka “şahitlik ederim” lafzını söylemesi gereklidir. Görme yetisi olan fakat konuşma yetisi olmayan birisinin bu şartı yerine getirmesi imkânsızdır. Ayrıca dilsiz kişinin olayları hâkim huzurunda işaret ile anlatması veya yazarak beyan vermesi de mümkün değildir.^[52] Yine ileride değinilecek olan 1690. maddeye

[47] Fıkıh kitaplarında yer alan akıl ve baliğ olmak, hür olmak, Müslüman olmak gibi şartlara Mecelle'de yer verilmediğinden, yalnızca Mecelle'de sayılmış olanlarla sınırlı bir inceleme yapılmıştır.

[48] *Dilsizin ve amanın şehadetleri makbul değildir.*

[49] Şahidin adil olması şarttır. Adil hasenatı seyyiatına galip olan kimsedir. Binaenaleyh rakkas ve maskara gibi namus ve mürüvveti muhil hal ve hareketleri *i'tiyad eden eşhasın ve kizb ile ma'ruf olan kesianın şehadetleri makbul olmaz.*

[50] Aynı yönde bkz. Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 4. Baskı, (Ankara: Başnur Matbaası, 1966), 66.

[51] “Şehadet bir kimsenin ahar kimesnede olan hakkını ispat için huzur-ı hâkimde ve hasmeynin muvacehelerinde şehadet lafzıyla ya'ni şehadet ederim diye haber vermektir.”

[52] İsa Topuz, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitte Aranan Şartlar,” (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 48; Akman, *Mecelle'de İspat Hukuku*, s. 366

göre^[53] şahitlerin tarafları işaret ile göstermesi gereklidir. Konuşma yetisi olan ancak görme yetisinden mahrum olan birisinin bu şartı icra etmesi de aynı şekilde mümkün değildir. İlâveten insan seslerin birbirine benzemesi nedeniyle şahidin sesleri karıştırması ihtimali de vardır. Bu yüzden duyup konuşabilen lakin göremeyen birisinin şahitliği töhmetli olacaktır.^[54] Zaten şahit kelimesi de lûgat manası olarak “*Bir yerde hazır bulunmak/görmek*” manasına gelmektedir^[55].

Kişinin sonradan görme yeteneğini kazanmış olması da önemli olmayıp mühim olan hadiseye şahitlik ettiği anda görme yeteneğine sahip olmasıdır^[56]. Fakat gözleri açıkken şahit olan kişi daha sonra görme yetisini kaybederse İmam Ebu Yusuf’a göre şehadet etmesinde bir sakınca yoktur^[57].

b) Adil Olmak

Talak Suresi’nin 2. ayetinde “*Sizden adaletli iki kişiyi de şahit olarak bulundurun*^[58]” hükmü yer almaktadır. Bu yüzden İslam hukukunda şahidin adil olması her zaman aranan bir şart olmuştur. Bundan dolayı Mecelle’nin 1705. maddesi de şahidin adil olması şartını aramaktadır. Aynı madde adil olmayı “*İyiliklerin kötülüklerden fazla olması*” şeklinde tanımlamaktadır. Burada önemli olan husus kişinin hiç kötülüğünün olmaması değil, iyiliklerinin daha fazla olmasıdır. Zira İslam’a göre sadece peygamberler masum olup hiç

[53] *Meşhudun leh ve meşhudun aleyh ve meşhudun bih hazır iseler şahid şehadet ederken üçüne dahi işaret eder ve anın bu veçhile işareti kifayet eder.*

[54] Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 4. Cilt, çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, 3. Baskı, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 3000.

[55] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 221.

[56] Yurtseven, *İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi*, 93.

[57] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 231.

[58] İslamoğlu, *Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 811

kötülükleri bulunmamaktadır.^[59] Buradaki maksat şeref ve namus yönünden zayıf olan kimselerin şehadette bulunmalarının önüne geçmektir^[60].

Şahitlik yapmak Müslümanlar için bir vecibe olduğundan para karşılığı şahitlik yapmayı kabul eden birisinin şهادeti kabul edilemez^[61]. Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi de bir fetvasında kişinin para karşılığı şahitlik etmesinin onun adaletten uzak olduğunu gösterdiğini ve böyle birisinin şهادetinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir.^[62] Yine Müslümanları kötüleyen kimselerin adil olmadığı bu yüzden Vehhabi ve Şii mezheplerine mensup kişilerin de şahitlik yapamayacağı görüşünde olanlar vardır.^[63]

c) Namus ve İnsanlık Bakımından Sakıncalı Hareketleri Yapmayı Alışkanlık Edinmiş veya Yalancı Kimselerden Olmamak

1705. maddenin bu sonuncu hükmü, aslında yukarıda bahsedilen şahidin adil olması yani iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olması gerekliliğinin bir sonucudur. Çünkü bahse konu şartı düzenleyen 1705. maddenin son paragrafı “binaenaleyh” edatı kullanarak üst paragrafta atıfta bulunmuştur. Yani başlıkta sayılan hal içerisinde bulunanlar kesin karine olarak adillikten uzak kabul edilmişlerdir. Maddede örnek kabilinden rakkas (*dansçılar*) ve maskaraların (*dalkavukların*) sakıncalı hal ve hareketler içerisinde bulunan insanlardan olduğu belirtilmiştir^[64]. Kanunda ismen bu meslekler

HAKEMLİ

[59] Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 104; Zeki Yıldırım, “Kur’an’da Peygamberlerin İsmeti”, *AÜİFD*, no. 19, (2003), 111, 112.

[60] Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 4. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2024), 253.

[61] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye Ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8. Cilt, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 124.

[62] Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları II*, 1. Baskı (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2012), 579.

[63] Işık, *Tam İlmihal*, 884.

[64] Hz. Muhammed de bir hadisinde “*Dalkavukların yüzlerine toprak saçınız.*” demiştir. Bkz. Ali Himmet Berki, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, 7. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 16. Yine İbrahim Halebi “*Kuşlarla veya tanburla oynayıp-çalan kimsenin şahitliği kabul olmaz zira vakitlerini oyun ile zayi ettiği cihetten fasik addedilir*” demiştir. İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 233.

zikredildiğinden bu mesleklere mensup birisi için ileride bahsedilecek olan adillik araştırması yapmaya lüzum olmayıp doğrudan şahitlik yapamayacakları söylenebilir.

Ali Haydar Efendi'ye göre insanlara ve hayvanlara eziyet edenler, adet olmayan yerde başını açanlar, yalan yere çokça yemin edenler, içki içenler, büyük günah işleyen kimseler bu madde kapsamındadır.^[65] Yine Ali Haydar Efendi'ye göre yalancı ve iftiracı olarak bilinen bir kişi tövbe edip de bu tövbesinde istikrarlı olduğu sabit olmuşsa ve üzerinden de makul süre geçmiş ise şahitlik yapabilecektir.^[66] Burada kişinin tövbesinde samimi olup olmadığı, ileride anlatılacak olan “şahidin soruşturulması” ile tespit edilebilecektir. Ancak kişi daha önce kazf suçundan (zina iftirasında bulunmak) ceza almış ise Hanefi Mezhebine göre tövbe etmiş bile olsa bir daha şahitlik yapamayacaktır.^[67]

2- Şahitlikten Yasaklı Haller

Bir önceki başlıkta sayılan şartlar şahit olmaya dair genel şartlar olup herkes için geçerlidir. Bir de Mecelle'de kişilerin özel durumlarına ilişkin koşullar bulunmaktadır. Bunları diğer şartlardan ayırabilmek adına şahitlikten yasaklı haller şeklinde ifade edilmesi tercih edilmiştir. Bu haller şunlardır:

1. Üst soyun alt soy lehine ve alt soyun üst soy lehine şahitlik yapması - m. 1700.
2. Eşlerin birbirleri lehine şahitlik yapması – m. 1700.
3. Bir kimsenin yardımıyla geçinen kişinin veya bir kimsenin eciri hasının o kişi lehine şahitlik yapması – m. 1700.
4. Ortakların birbiri lehine şahitlik yapması - m. 1700.
5. Kefilin kefalet konusu hakkında şahitlik yapması – m. 1700.
6. Dostların birbirleri hakkında şahitlik yapması – m. 1701.
7. Şahidin husumetlisi aleyhine şahitlik yapması – m. 1702.

[65] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3054; Konuya dair başkaca örnekler için bkz. Halebi, *Mülteka El Ebhur*, 231-236. Ayrıca konuya dair fetvalar için bkz. Dinç, *Şeyh'ül-Islam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 43-46.

[66] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3055.

[67] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebhur*, 232; Ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitte Aranan Şartlar,” 63, 64.

8. Görülmekte olan davanın aynı zamanda davacısı olmak - m. 1703.
9. Kişinin kendi eylemi hakkında şahitlik yapması - m. 1704.

a) Üst Soyun Alt Soy Lehine ve Alt Soyun Üst Soy Lehine Şahitlik Yapması Hali

Mecelle'de bazı akrabalık ilişkileri şahitlikten yasaklı hal olarak kabul edilmiştir. Bu akrabalık ilişkileri kanunda tahdidi biçimde sayılmıştır. Buna göre üst soy ve alt soyun birbirleri lehine şahitlik yapması yasaktır. Bu hükmün tarihçesi Hz. Ali'nin açmış olduğu bir davada oğlu Hz. Hasan'ın şahitliği-nin kadı Şüreyh tarafından kabul edilmemesi hadisesine dayanmaktadır.^[68] Düzenlemenin yer aldığı 1700. maddenin ilk kısmında şahitlikte amacın zararları def edip menfaatleri çekmek olduğu hususu bildirilerek aşağıda yer alan düzenlemelerin gerekçesi böylece açıklanmıştır. Diğer bir anlatımla şahitlikte amaç, mahkemece fayda elde etmektir. Bu yüzden yargılamayı zarara uğratabilecek durumlardan kaçınılmalıdır.

Yukarıdaki girizgâhtan sonra 1700. maddenin ilgili kısmına bakacak olursak; annenin, babanın, dedelerin ve büyük annelerin çocukları ve torunları lehlerine; çocuklar ve torunların da anneleri, babaları, büyük anneleri ve dedeleri lehine şahitlikleri kabul edilmemektedir. Ancak maddenin lafzından ve maksadından bu kişilerin birbirleri aleyhine şahitlik yapabileceklerini söyleyebiliriz. Örneğin bir evlat babası aleyhine mahkemede şahitlik yapabilecektir. Altını çizelim ki yasaklılık teşkil eden hısımlık ilişkileri sayılanlarla sınırlı olup aynı madde uyarınca bunların dışında kalan akrabanın birbirleri lehine şahitlik yapmasında bir sakınca yoktur. Örneğin üvey babanın, öz kardeşin yahut amcanın şahitlik yapmasında bir sakınca yoktur^[69].

[68] Şükrü Özen, "Kadı Şüreyh", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi 24. Cilt*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 120.

[69] Üvey babanın şahitliği makbul olur mu?

Cevap: Makbul olur

Kişinin iddiasına ana-baba bir, kardeşi şahitlik etse makbul olur mu?

Cevap: Makbul olur.

Bkz. Dinç, Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 50, 51.

Zeyd'in iddiasına Amcaları Amr ve Bekir'in şehadetleri makbul olur mu?

Elcevap: Olur

Bkz. İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 232.

b) Eşlerin Birbirleri Lehine Şahitlik Yapması Hali

Aynı alt soy ve üst soy ilişkisinde olduğu gibi eşlerin de birbirleri lehine şahitlik yapmaları 1700. madde hükmünce yasaklanmıştır. Fakat kanun hususi olarak lehe şahitlikten bahsettiğinden aleyhe şahitlik yapılabilecektir. Misalen kadın kocası aleyhine mahkemede “*Falan kişiye borcu vardır*” diyebilecektir.

c) Bir Kimsenin Yardımıyla Geçinen Kişinin veya Bir Kimsenin Ecîr-i hâsının O Kişi Lehine Şahitlik Yapması Hali

1700. madde yasaklarından bir diğeri de şudur: Şayet bir kişi bir başkasının ona sağlamış olduğu ayni veya nakdi yardım^[70] ile geçimini sağlıyor ise yardım alan kişinin yardım eden lehine şahitlik yapması yasaktır. Aynı şekilde ecîr-i hâs^[71] da işvereni lehine şahitlik yapması yasaktır. Bu kuralın temelinde Hz. Muhammed’in “*Ehl-i beyte tabi olan, geçimini onların verdiğiyle temin eden kimsenin onlar için şahitliği makbul olmaz.*” hadisi yatmaktadır^[72].

Yukarıdaki açıklamalar burada da geçerli olup aleyhte şahitlik yapabileceklerdir.

d) Ortakların Birbiri Lehine Şahitlik Yapması Hali

Ortakların kural olarak birbirleri lehine şahitlik yapması geçerlidir. Kuralın istisnasını ise davaya konu olan malın ortaklığa ait olması durumu teşkil etmektedir. Böyle bir halde bir ortak diğeri lehine şahitlik yapamayacaktır.

[70] Madde metninde geçen infak kelimesi nafaka manasına gelmektedir (bkz. Şakir Altay, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Basım Ve Ciltevi, 1962), 132). Fakat buradaki nafaka aile hukuku anlamında eşe ödenen nafaka değil, muhtaç bir kimseye yapılan sadaka, zekât gibi ayni veya nakdi her türlü yardımdır. Bkz. Mustafa Çağrıcı, “İnfak”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi 22. Cilt*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 289.

[71] Hukuki bir kavram olup Mecelle’nin 422. maddesinde tanımı yapılmıştır. Maddeye göre ecîr-i hâs, yalnızca işverene hizmet etmek üzere tutulan işçidir. Aylıklı hizmetkâr ve amele bu ilişkiye birer örnektir. Örnek için bkz. Türközade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, *Mükemmel Islahatı Kavanin Yahut Malumatı Kanuniye Hülasası Osmanlı Hukuk Sözlüğü*, 59.

[72] Bkz. Dinç, Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 52.

Kuralın konuluş maksadı gayet açıktır. Mal müşterek mülkiyete konu olduğunda şahidin kendi menfaatini de düşünerek hareket etmesi ihtimal dâhilinde olacaktır. Bu kural ile bu olasılık böylece bertaraf edilmiştir.

Ancak bunun dışında kalan hususlarda ve aynı iş yerinde çalışan arkadaşların birbirleri hakkında şahitlik yapmasında 1700. maddenin lafzından yola çıkarak bir beis bulunmadığı söylenebilir.

e) Kefilin Kefalet Konusu Hakkında Şahitlik Yapması Hali

Mecelle’nin 1700. maddesinde düzenlenen son yasaklılık hali, kefilin kefil olduğu mal hakkındaki şehadetidir. Buna göre kefil, kefalet konusunun ödendiğinden bahisle kefil olduğu kişi hakkında şahitlik yapamaz. Bu madde de kanaatimizce izaha ihtiyaç duymamaktadır. Kefilin kendi menfaatine hareket etme tehlikesi mevzubahis olduğundan bu şekilde önlem alınmak istenmiştir.

f) Dostların Birbirleri Hakkında Şahitlik Yapması Hali

Bu madde esasen ortakların birbiri lehine şahitliği konusuna paralel şekilde düzenlenmiştir. Şöyle ki; kural olarak dostun dosta şahadeti Mecelle’nin 1701. maddesi hükmünce geçerlidir. Ancak bu dostluk bir diğerinin malları üzerinde tasarruf edebilme derecesine gelmiş ise o zaman birbirleri lehine şahitlikte bulunamayacaklardır. Bu düzenleme ile dostluk adı altındaki gizli ortaklıkların mahkemeyi yanıltmasının önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü bir noktada şahit dava konusu mal üzerinde kendisinin de tasarruf etme yetkisi olduğundan kendi menfaati üzere hareket etmesi söz konusu olacaktır.

g) Şahit İle Aleyhine Şahitlik Edilen Arasında Husumet Olması Hali

Şahidin, yasaklılığı hallerinden bir diğeri ise aleyhine şahitlik yapacağı kişi ile arasında husumetinin olmasıdır. Mecelle’nin 1702. maddesinde Şahit ile aleyhine şahitlik yapılan arasında dünyevi düşmanlık olmaması şarttır. Dünyevi düşmanlık örf ile bilinir denilmektedir^[73]. Dikkat edilirse maddede özellikle aleyhe şahitlikten söz edildiği için, mefhumu muhalifinden lehe

[73] Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle demiştir: “...Müslüman kardeşine düşman olan şahsın, şehadetleri caiz değildir.” Bkz. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Ramuzu’l-Ehadis*, çev. Naim Erdoğan, (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1982), 562.

şahitlik yapılabileceğini söyleyebiliriz.^[74] Yine madde metninde zikredilen husumet “adâvet-i dünyevi” yani “dünyevi husumet” dir. Bu yüzden düşmanlığın kaynağı “adaveti diniye” yani “dini husumet” ise şahitliğe engel bir durum olmayacaktır^[75]. Yaralamak, hakaret etmek, öldürmek gibi eylemler dünyevi husumete neden olan eylemlerdir. Kişinin büyük günah işlemesi veya fâsık olması sebebiyle şahsına düşmanlık edilmesi ise dini düşmanlığa örnektir.^[76] Ancak aleyhine şahitlik yapılan kişinin işlediği günah şahidin önemli ölçüde zarara uğramasına neden olmuş ise şahitlik yapması yine yasak olacaktır.^[77] Çünkü dünyevi düşmanlıkta aslolan, kişinin zarara uğramasını sağlamak, bunu arzu etmektir.^[78] Şahit ile husumeti olan tarafın bu durumu ileri sürmesi ve ispat etmesi gereklidir^[79].

h) Görülmekte Olan Davanın Davacısı Olmak ve Kişinin Kendi Eylemi Hakkında Şahitlik Yapması Hali

Mecelle’nin 1703. maddesine göre bir kimse, aynı davada hem davacı hem de şahit olamaz. Bu, aslında 1684. maddede yapılan şahitlik tanımının bir daha vurgulanmasından ibarettir. Şahidin muhakkak üçüncü kişinin üçüncü kişide olan hakkını bildirmesi gereklidir. Yani tarafların dışında bir kimse olmalıdır. Zaten bunun sonucu olarak mezkûr maddenin devamında vasi ve vekilin davada şahitlik yapamayacağı hüküm altına alınmıştır. Çünkü her ikisi de haklarını temsil ettikleri kişinin tarafında yer alıp tarafsız üçüncü kişi konumunda değillerdir.

[74] Aynı yönde bkz. Mustafa Avcı, “Mecelle’ye Göre Dostluk Ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi”, içinde *Uluslararası Mecelle Sempozyumu*, ed. Fethullah Soyubelli, (Bursa: Star Matbaacılık, 2021), 453.

[75] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 235.

[76] Avcı, *Mecelle’ye Göre Dostluk Ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi*, 453.

[77] Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkam*, 3049, 3050.

[78] Avcı, *Mecelle’ye Göre Dostluk Ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi*, 454.

[79] *Zeyd’in üzerine şehadet iden Amr’ın Zeyd ile adevet-i dünyeviyyesi sabit ve zahir değil iken Zeyd: “Benimle adevet-i dünyeviyyesi vardır” deyu Amr’ı cerh eylemeğe (suçlamaya) şer’an kadir olur mu?*

El-Cevap: Olmaz.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 725.

Mecelle’de yer alan son yasaklılık hali, kişinin kendi eylemlerine şahitlik etmesidir. Örneğin bir vekil veya tellal^[80] “Biz satmıştık.” diyerek kendi eylemlerine şahitlik edemezler^[81]. Aynı şekilde hâkimlerin de kendi verdikleri hükümler hakkında şahitlik etmesi yasaklanmıştır (m. 1704). Hâkimlerle ilgili bu yasaklılık halinin Mecelle’nin 1821. maddesi ile birlikte değerlendirilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Mecelle’nin 1821. maddesine göre^[82] bir mahkeme ilamının^[83] veya mahkemece verilen bir senedin^[84] hükme esas alınabilmesi için içeriğinin her türlü şüpheden uzak olması gereklidir. Hatta bu durumda hâkim başkaca bir delile de ihtiyaç duymayacaktır. Bu noktada içerik bakımından şüpheli olan bir ilam mahkeme önüne geldiği vakit hükmü veren hâkimin mahkemeye gelerek verdiği hüküm hakkında şahitlik yapması yasaklanmıştır. Çünkü hüküm, kararı veren hâkimin kendi eylemidir ve kişinin kendi eylemine şahadet etmesi mümkün değildir^[85]. Fakat hâkim, huzurunda yapılan ikrara bir

[80] Alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimsedir. Yusuf Halaçoğlu, “Dellâl”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi 9. Cilt*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 145.

[81] *Varisler ölenin ona sattığı bir malın bedelini ödemediği yolunda birinden davacı olunca o kimse inkâr etse, varislerin iddiasına şahitliğe gelenler ölen kimse sağlığından o malı satmamız için bize vekâlet vermiş ve bu şahsa biz satmıştık diye şahitlik etseler makbul olur mu?*

Cevap: Makbul olmaz

Bkz. Dinç, Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 41.

[82] *Usulüne muvafık ve şüphe-i tezvir ve tasni’den salim olarak bir mahkeme hâkimi tarafından verilen ilam ve senedin bila-beyyine mazmunuyla amel ve hüküm caizdir.*

[83] İlam, hâkimin yargılama yapıldıktan sonra verdiği hükmü gösteren varakadır. Bkz. Türközade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, *Mükemmel Islahatı Kavanin Yahut Malumatı Kanuniye Hülasası Osmanlı Hukuk Sözlüğü*, 112.

[84] Senet ile kastedilen, senedatı resmiye olup bu senetler, verildikleri makam tarafından tasdik edilmiş olan senetlerdir. Bkz. Türközade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, *Mükemmel Islahatı Kavanin Yahut Malumatı Kanuniye Hülasası Osmanlı Hukuk Sözlüğü*, 212.

[85] *Azlolunmuş bulunan bir hâkim hâkimliği sırasında hükmettiği bir husus yeniden dava konusu olunca, o hususu hükme bağladığına dair şahitlik etse makbul olur mu?*

Cevap: Makbul olmaz.

Bkz. Dinç, Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 40.

başka mahkemede şahitlik edebilecektir^[86] (m. 1704). Bu düzenleme esasen konuya bir istisna getirmemektedir. Çünkü hüküm hâkimin kendi fiili iken; ikrar, Mecelle'nin 1572. maddesinde belirtildiği üzere ikrarı yapan kişinin kendi fiilidir.

3- Şahit Göstermede Sayı Sınırı

Mecelle, taraflara şahit gösterme konusunda üst bir sınır belirlememiştir. Hatta Mecelle'nin 1732. maddesinde bir tarafın şahidinin daha fazla oluşunun üstünlük sayılmayacağı özellikle hüküm altına almıştır. Çünkü şهادette asıl olan kesret (çokluk) değil kuvvettir.^[87] Ancak üst sınırın bildirilmemiş oluşu 1732. maddenin devamı ile birlikte değerlendirilmelidir. Şayet şahitlerin miktarı tevatür meydana getirecek derecede ise artık şهادet değil, çok daha güçlü bir delil olan tevatür mevzubahis olacaktır. Özetle, tevatür oluşturmayacak miktarda şahit gösterilebilir.

Fakat hal böyle olmakla beraber Mecelle'nin 1685. maddesi uyarınca şahit göstermede asgari sayı sınırlaması mevcuttur. Yani şahit deliline dayanan taraf, en az 1685. maddede belirtilen sayıda şahit göstermelidir. O sınır da en az iki erkek veya bir erkek ile iki kadındır. Bu düzenleme, kaynağını doğrudan Kur'an-ı Kerim'den almaktadır. Bakara Suresi'nin 282. ayetinde “... Ve erkeklerinizden iki kişinin şahitliğine başvurun! Eğer iki erkek bulunmazsa, bu durumda doğruluğundan emin olduğunuz kimselerden bir erkekle iki kadını şahit tutun ki, kadınlardan biri şaşırır, unuttur, yanılırsa diğeri ona hatırlatabilsin!”^[88] denilerek^[89] şahitlik konusundaki erkek ve kadın nisapları

[86] *Azlolunmuş bulunan bir hâkim görevde bulunduğu sırada kendisine bir konuda ikrarda bulunan kimsenin bu ikrarına şahitlik etse makbul olur mu?*

Cevap: Makbul olmaz.

Bkz. Dinç, Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 40.

[87] Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 152.

[88] Ayet, hükme gerekçe olarak kadınların yanılma veya unutma durumundan söz etmektedir. Baküvi'ye göre kadın idrak ve hafıza açısından yeterli bile olsa sayı, ayet hükmüyle sabit olduğundan yine de iki kadın şahit gereklidir. Hacı Mirmehmed Kerim el- Bakuvi, *Keşfül-Heqayiq Bakuvi Quran Tefsiri 1. Cilt*, Çev. Eli Ferhadov, 1. Baskı, (Bakü: İpekyolu Neşriyatı Şerq-Qerb Matbaası, 2014), 161.

[89] Meal için bkz. İslamoğlu, *Gerekçeli Meal-Tefsir*, 683, 684.

belirlenmiştir.^[90] Ancak erkeklerin bilmesi/bilgi edinmesi mümkün olmayan yerlerde kadınların mal hakkında şehadeti kabul edilir. Bu durumda gerekli olan kadın şahit nisabı maddede belirtilmemiş olsa da Hanefilere ve diğer çoğunluğa göre bir kadın şahit yeterli olacaktır.^[91]

4- Şahitlik Etmede Usul

a) Mekân Şartı

Şahitlik, ancak mahkemede hâkim huzurunda yapılabilir (m. 1687^[92]). Buna şahitliğin mekân şartı diyebiliriz. Örneğin davacı “Falan kişiler falan yerde buna şahitlik etmiştir.” diyemez. Hatta başka yerde şahitlik ettiklerine dair şahit de getiremez.^[93]

Önemli bir hususu daha belirtelim ki şahitlerin muhakkak davayı gören hâkimin huzurunda şahitlik etmelerine lüzum yoktur. Zaruri hallerde şahit bir başka hâkim tarafından da dinlenilebilir. Bu durum günümüz usul hukukundaki istinabe müessesine benzemektedir. Klasik dönem

[90] İslamoğlu'na göre bu ayet bir erkeğin iki kadına denk tutulması şeklinde anlaşılmalıdır. İlgili ayet sadece alacak-verecek gibi ticari davalarda geçerlidir. Zira Nisa Suresi'nin 15 ve Nur Suresi'nin 4-8. ayetlerinde zina davalarında cinsiyet belirtilmeksizin dört şahit aranmaktadır. Aynı şekilde Talak Suresi'nin 2. ayetinde de boşanma için cinsiyet belirtilmeksizin iki şahit aranmaktadır. İslamoğlu, *Gerekçeli Meal-Tefsir*, 684, dpn. 530. Aynı yönde bkz. Cin ve Akylmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 250, dpn. 80). Gerçekten de yazarın bahsettiği konular ceza ve aile hukukuna ilişkin olup Mecelle'de zaten düzenlenmemiştir. Karşıt görüş için bkz. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku*, 2. Baskı, (Bursa: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1983), 208.

[91] Ömer Tozal, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi (İbn Kayyim Örneği)”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, no. 2, (2015), 175; Mücahit Çolak, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Ve Hükümleri”, *ERZSOSDE* 9, no. 2, (2016), 98. İmam Şafii, her halükarda bir şahit ve davacının edeceği yeminin ispat için yeterli olduğu görüşündedir. Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 66; Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 253. Aksi görüş için bkz. Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 125.

[92] *Meclisi muhakemenin haricinde olan şehadet mu'teber değildir.*

[93] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3009.

şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi ve Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında bu yola izin verildiği görülmektedir^[94].

b) Huzur Şartı

Şahit, 1684. madde uyarınca^[95] sadece hâkimin huzurunda değil tarafların da huzurunda olmalıdır. Bu düzenlemenin kökeninde Mecelle'nin 1690. maddesi vardır^[96]. Şöyle ki; şهادetten önce şahidin tarafları işaret etmesi gereklidir. 1684. maddeden çıkan bir diğer sonuç ise şahitliğin ancak görülmekte olan bir davada yapılabileceğidir. Yani görülmekte olan bir dava olmadan kişiler mahkemeye gelerek şahitlik yapamayacaklardır.^[97]

c) İşaret Şartı

Şahidin; lehine şahitlik yaptığı kişiyi, aleyhine şahitlik yaptığı kişiyi ve hazır ise şahitlik konusunu işaret ederek göstermesi gereklidir. Bu noktada işaret etmek yeterli olup 1690. madde hükmünce şahidin, tarafların baba ve dede adlarını söylemesine lüzum yoktur. Bu maddenin istisnasını tarafın gaip veya vefat etmiş yahut da vekil ile temsil edilmesi hali oluşturmaktadır. Bu hallerde şahit, olmayan tarafın temsilcisine işaret ederek olmayan o kişinin baba ve dede adını söylemelidir^[98]. Kanun bununla da yetinmeyip,

HAKEMLİ

[94] *Zeyd, Edirne'de sakin Amr ile male müteallik dav'asında İstanbul kadısından nakil caiz olur mu?*

El-Cevap: Olur

Her nakilde mezkûr olan şuhud-i tarikin isimleri ile kenduler isimlenip "yol şahidleriüz" deyu şهادet itseler şهادetleri kabul olunur mu?

El-Cevap: Degüller olsa olmaz

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 718.

[95] Şهادet: Bir kimsenin ahar kimesnede olan hakkını ispat için huzur-ı hâkimde ve hasmeynin muvacehelerinde şهادet lafzıyla ya'ni şهادet ederim diye haber vermektir. İş bu muhbire şahid ve ol kimseye meşhudun leh ve ol kimesneye meşhudun aleyh ve ol hakka meşhudun bih denilir.

[96] *Meşhudun leh ve meşhudun aleyh ve meşhudun bih hazır iseler şahid şهادet ederken üçüne dahi işaret eder ve anın bu veçhile işareti kifayet eder. Meşhudun leh ile meşhudün aleyhin baba ve dedelerinin isimlerini zikreylemesi lazım gelmez.*

[97] Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 127.

[98] Ölen bir kimsenin varisleri birisinden davacı olup onun, murisin başkası üzerindeki karzdan olan alacağına kefil olduğunu iddia etseler, kefil olduğu miktarın murise

maksadın mahkemede olmayan kişiyi diğer kişilerden ayırmak olduğundan bahisle, gaip veya ölen kişi meşhur yani tanınan birisi ise o kişinin yalnızca adının ve şöhretinin zikredilmesini yeterli görmüştür.

d) Lafız Şartı

Şahitlik eden kişinin hem 1684. hem de 1689. madde uyarınca “Şehadet ederim.” demesi gereklidir^[99]. Ali Haydar Efendi'ye göre burada “Şehadet ettim.” lafzı kullanılamaz. Çünkü “ettim”, geçmişe yönelik bir ifade olup ileride kişinin “Ben o zaman için şahitlik etmişim, mahkeme anını kastetmemiştim.” demesi ihtimali mevcuttur. Bu yüzden mutlaka “Şehadet ederim.” şeklinde geçmiş ve şimdiki zamanı kapsayacak şekilde söylenmelidir.^[100] Yine “Falan hususu böyle bilirim.” yahut da “Haber veririm.” şeklindeki sözler, şahitlik olarak kabul edilemez^[101]. Ancak bu sözler üzerine hâkim,

HAKEMLİ

ödediğini iddia eden o kimsenin, iddiasını isbat için getirdiği şahitlerin, ölenin baba ve dede adlarını bilip söylemeleri şart mıdır?

Cevap: Şarttır

Davalı vekil tutup kendisi mahkemeye gelmese, davacının iddiasını isbat için getirdiği şahitlerin, mahkemede hazır bulunmayan davalının baba ve dede adlarını zikretmeleri şart mıdır?

Cevap: Şarttır.

Bkz. Dinç, Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 32, 33.

[99] Konuya dair Amasya Şer'îye Siciline kayıtlı örnek bir mahkeme kararı:

“...altıncı bölüm kışlasında sâkin Halebî-oğlu Ali'ye isâl oluna deyu vasiyet idüb tenfizine müddei'-i mezbûr Es-seyyid Hüseyin vasiy-i muhtâr nasb u ihtiyâr itdikde ol dahi vesâyet-i mezbûrî muvâcehesinde kabûl itdikden sonra musırren a'lâ ebsâren vefât eyledi yine bu hususu bu vech üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyu her birleri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de'l-kayd ile ve't-terekeye şehâdetleri makhûle olmağın mucibince ba'de'lhükm...”, Bkz. Ergin Baş “62 Numaralı Amasya Şer'îye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” (Yüksek lisans tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008), 93.

[100] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 2989.

[101] *Hint, fevt oldukda; şahidler: “Zeyd'i Hind'in oğlu bilürüz” deyu şehadet eyleseler kabul olunur mu?*

El-Cevab: Oğludur, deyu şehadet lazımdır.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 713.

kişiyi “Şehadet eder misin ?” diye sorarsa ve o kişi de “Evet, böyle şehadet ederim.” derse şahitliği geçerli olacaktır (m. 1689^[102]).

5- Şahitlerin Soruşturulması (Tezkiyesi)

Şahit olabilmenin şartları arasında şahitlik edecek kişinin adil kimselerden olması gerektiği gerek fıkıh kitaplarında gerek Mecelle’de belirtilmiştir. Yine kanunda adillğin, kişinin iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olması, namuslu ve yalancı kimselerden olmaması şeklinde tanımlandığı izah edilmişti. Diğer şartlardan farklı olarak bir kişinin adil/güvenilir olup olmadığı titiz araştırma gerektiren bir husustur. Nitekim Mecelle de bu konuyu ihmal etmeyerek şahitlerin soruşturulmasını detaylı bir şekilde düzenlemiştir. Bu soruşturma haliyle mahkeme hâkimi tarafından yapılacaktır. Fakat soruşturmanın zamanı, kişinin şahitlik yapmasından önce değil şahitlik yaptıktan sonra yapılması şeklinde düzenlemiştir. Bu sıralama hukuk mantığına ters gibi gözükse de aslında doğru bir düzenlemedir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Öncelikle hâkim Mecelle’nin 1816 ve 1817. maddeleri uyarınca davalıya dava konusunu anlatıp “Ne dersin ?” diye soru sorar. Bu noktada davalı, davayı ikrar ederse hüküm hemen kurulacaktır yani şahitlerin dinlenilmesi evresine geçmeye zaten lüzum olmayacaktır. Şayet davalı inkâr ederse bu defa şahitlerin dinlenilmesine geçilecektir. Bu noktada da Mecelle’ye göre günümüz mevzuatlarında olduğu gibi tanığın beyanlarına karşı aleyhine tanıklık yapılana hâkim tarafından soru sorulmaktadır. Mecelle’nin 1716. maddesine göre hâkim, şahidin şehadetinden sonra aleyhine şahitlik yapılana “Ne dersin, bunlar şehadetlerinde sadık (güvenilir) mıdırılar yoksa değil midirler ?” diye sorar. Şayet taraf “Sadıktırlar.” yahut “Bu şehadetlerinde adildirler.” der ise beyanı ikrar hükmünde olup, ikrar da davayı çekişmeli olmaktan çıkardığından hâkim, tarafın ikrarı ile hükmünü kurar^[103]. Bu ihtimalde daha öncesinde şahitlerin durumunu araştırmak mahkeme için

[102] Şahid eğer şehadet ederim demeyip de yalnız falan hususu böyle bilirim yahut haber veririm demiş olsa *edai şehadet eylemiş olmaz. Fakat anın üzerine hâkim ana şehadet eder misin diye sual edip de o dahi evet böyle şehadet ederim dedikde ifayı şehadet etmiş olur.*

[103] İki şahitten birisi için “Adildir.”, diğeri için “Adil değildir.” denilmesi halinde de soruşturma yapmaya ihtiyaç olmayacaktır. Çünkü kişi, dava konusunu yine ikrar etmiş olacaktır ve hâkim de ikrar ile hüküm kuracaktır. Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 153. Ayrıca burada şahitler hakkında itiraz gelmediği takdirde soruşturma yapılmasının

vakit kaybı olmuş olacaktır.^[104] Bu yüzden, eğer soru sorulan taraf “*Bunlar şahid-i zûrdurlar (yalancı şahittirler).*” veya “*Bunlar adil adamlardır lakin bu hususta hata ediyorlar.*” yahut “*Vakiayı unutmuşlar.*” veyahut “*Bunlar adil adamlardır.*” demekle beraber dava konusunu inkâr ederse o zaman hâkim hüküm vermeyerek şahitlerin adil olup olmadıkları hususunu gizli ve açık olarak soruşturmaya başlar^[105]. Bu durumu bir nevi bekletici mesele olarak düşünebiliriz. İlâveten, tarafın şahitler hakkında “yalancı”, “adil değildir” veya bu mealdeki sözleri hakaret olarak kabul edilemez ve kişi cezalandırılmaz.^[106]

Son olarak Mecelle’de Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşleri doğrultusunda açık ve gizli olmak üzere iki tür soruşturma usulünün kabul edildiğini görüyoruz^[107].

a) Soruşturmacıların Seçilmesi

Soruşturma işlemlerinin yapılması için bu konuda görevli özel bir merci belirlenmemiştir. Bunun yerine hâkimin her soruşturmada kanunda belirtilen kişiler arasından seçim yapması usulü öngörülmüştür. Mecelle’nin konuya ilişkin 1717. maddesinde soruşturmacıların kimler arasından seçileceğini sayılmıştır. Şunu belirtelim ki 1717. madde, hem gizli hem de açık yapılan soruşturmalar için ortak düzenlemedir.

Mezkûr maddeye göre herkes kendi mensup olduğu taraftan soruşturulmalıdır. Örneğin hâkim, soruşturmacıyı şahit talebe ise medresesindeki müderris ve güvenilir diğer kimseler, asker ise taburunun zabitleri ve kâtipleri,

zorunlu olmadığını savunan Ebu Hanife’nin görüşünün kabul edildiğini görüyoruz. Yurtseven İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi, 117.

[104] Benzer yönde bkz. Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* 41. Cilt, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 77.

[105] Şahidin bu şekilde reddi halinde tezkiye yapılması zorunlu olup hâkimin takdir yetkisi bulunmamaktadır.

Adam, aleyhine şahitlik eden kimselerin ta’dil ve tezkiyelerini hâkimden talep ettiği halde hâkim onu dinlemeyip o şahitlerin şahitliklerin mucibiyle hükmetse geçerli olur mu?

Cevap: Geçerli olmaz.

Bkz. Dinç, Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 46.

[106] Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkam*, 3092.

[107] Atar, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, 255.

kâtip ise kâtip zabıtları ve memurları, tacir ise güvenilir tacirler ve esnaf ise mahallesinin veya köyünün güvenilir kimseleri arasından seçmelidir. Kişi şahitlik ettiği yere yeni gelmiş ise hâkim, kişinin eski ikamet ettiği yerdeki hâkime kişiyi soruşturabilir.^[108]

Şahitlerin soruşturulması dini işlerden olduğundan kadın ile erkek arasında bir fark olmayıp kadınlar da erkekler hakkında soruşturmacı olabilir.^[109]

b) Gizli Soruşturma Usulü

Gizli soruşturma, 1718. maddeye göre örtülü olarak tabir olunur ve evrak üzerinden icra edilir. Usulü ise şu şekildedir: Hâkim ilgili evraka davacı ve davalının isimlerini, dava konusunu ve şahitlerin isim, şöhret, meslek, eşkâl, ikamet, baba ve dede adlarını yazar. Eğer şahit bilinen kimselerden ise yalnızca isim ve şöhretini yazması da yeterlidir. Kısacası şahidi diğer kişilerden ayırmaya yarayacak her türlü bilgi belirtilir. Akabinde bu evrak zarfa konulup mühürlendikten sonra soruşturmacı olarak seçilen kişilere gönderilir. Zarfı alan soruşturmacı evrakın içeriğine vakıf olduktan sonra şahit adil kimselerden ise hakkında “adl (*adildir*)” veya “makbûlü’ş-şehâde” (şehadeti makbuldür) yazar.^[110] Adil kimselerden değil ise “adil değiller” diye yazıp imzalayarak yeniden zarfa koyup mühürler. Nihayetinde ise zarfı getiren kişiyle veya başka birisiyle evrakın içeriğini taşıyana bildirmeksizin mahkemeye iade eder. Ayrıca soruşturmacı “hallerini bilmeyiz” yahut “meçhûl-ül ahvâl (*hali meçhul*)” veya “Allah bilir” gibi^[111] doğrudan veya dolaylı yoldan olumsuzluğa delalet edecek herhangi bir ifade yazmış

[108] Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhâkeme Hukuku, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 205; Bilmen, *Hukuki İslamiye*, 154.

[109] Bilmen, *Hukuki İslamiye*, 153.

[110] 28 Mayıs 1872 tarihli örnek bir tezkiye mazbatası; “...işbu mestûre zeylinde (örtülü evrakın ekinde) isimleri muharrer (yazılı) şâhidan (şahitler) şehâdet etmeleriyle şâhidân-ı mezbûrânın (adı geçen şahitlerin) âdil ve makbûlü’ş-şehâde oldukları beyân şod (beyan edildi).” Mazbatanın tam metni için bkz. Arzu Çatalkaya, “Osmanlı’da Yalancı Şahitlik Ve 1872 (1289) Tarihli Tezkiye Mazbata Defteri,” (Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2017), 45, 46.

[111] Örneğin şahidin isminin altına “mestûrdur” yani örtülü, bilinmez yazmak. Örnek için bkz. Ahmed Fethi Behnesi, Yılmaz Fidan, “İslam Hukukunda Şahitlerin Adalet Soruşturması: Tezkiye”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11, no. 3, (2011), 235.

ise yahut da hiçbir şey yazmadan zarfı mahkemeye iade etmiş ise hâkim o kişilerin şahitliğini kabul etmez (m. 1719). Gizli soruşturmanın olumsuz sonuçlanması halinde kanun davacıya ek şahit getirme imkânı tanımıştır. Şöyle ki; hâkim davacıya şahitlerinin reddedildiğini söylemeyip eğer başka şahidi var ise getirmesini söyler. (m. 1719). Bu düzenleme ileride değinilecek olan 1753. maddenin istisnasını oluşturmaktadır.

Şayet iade olan evrakta şahidin adil olduğuna işaret edilmiş ise ikinci aşama olan açık soruşturmaya geçilir (m. 1719).

Son olarak gizli soruşturma usulünde tayin edilmesi gereken soruşturmacı sayısı konusuna gelecek olursak; Mecellede gizli soruşturma, açık soruşturmadan farklı olarak, şehadet hükmünde kabul edilmemiştir.^[112] Bu yüzden de 1721. maddede yalnızca bir kişinin tayin edilmesini yeterli görmüştür. Ancak maddenin devamında “İhtiyaten iki kişi seçilmelidir.” denilmektedir. Bu durumda 1721. maddenin zorunlu haller hariç en az iki soruşturmacı tayin edilmesi şeklinde yorumlanması gereklidir. Yani zorunlu hallerde, örneğin soruşturmacı vasfına sahip başka kimsenin bulunmaması durumunda, bir kişinin tayini yeterli olacaktır. Diğer hallerde iki kişi tayin edilmelidir. Yine gizli soruşturmanın şehadet hükmünde olmamasının bir sonucu olarak yakın akrabalık ilişkileri veya evlilik birliği içerisinde olmak gibi haller, soruşturmacı tayin edilmeye engel teşkil etmemektedir.^[113] Soruşturmacının yalnızca adil olması yeterli görülmüştür^[114].

c) Açık Soruşturma Usulü

Gizli soruşturma neticesinde adil olduğu tespit edilen birisinin tekrardan aleni şekilde soruşturulmasındaki maksat hakkında “adildir.” hükmü verilen

[112] Bu noktada gizli soruşturmanın da şehadet hükmünde olduğunu savunan, Hanefi Mezhebi'nin önemli fıkıhçılarından İmam Muhammed'in görüşünün benimsenmediğini görüyoruz. Bkz. Behnesi ve Fidan, 237; Başoğlu, “Tezkiye,” 77.

[113] Topuz, İslam Muhakeme Hukukunda Şahitte Aranan Şartlar, 61.

[114] Melikşah Aydın, “Tanzimat Döneminde Şahitlerin Tezkiyesi ve Buna Yönelik Eleştiriler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4, no. 1, 2021, 211. Ceride-i Adliye'de yayınlanan isimsiz bir makalede günümüzde fesatın iyice yaygınlaştığı ve bunun yalnızca şahitler bakımından geçerli olmayıp soruşturmacıların da adilliği konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiği dile getirilmiştir. Bkz. Ceride-i Adliye , “Tezkiye-i Şuhud Mesailine Dair”, S. 154-155, Yedinci Yıl, R. 1332, 398-399.

kişinin başka birisi ile karıştırılmış olma ihtimalinin önüne geçmektir^[115]. Daha önce de altını çizdiğimiz üzere şهادette asıl olan şهادetin töhmetten uzak olmasıdır.

Açık soruşturma evresi; ya soruşturmacıların mahkeme huzurunda ve tarafların yüzüne karşı şahitler hakkında bilgi vermesi şeklinde ya da tarafların ve şahitlerin hâkimin tayin ettiği soruşturma naibiyle birlikte soruşturmacının huzuruna gitmesi şekilde yerine getirilir (m. 1720). Açık soruşturma 1722. madde uyarınca şهادet hükmündedir. Bu yüzden şahitlikte aranan şartlar ve şهادet için gereken asgari sayı açık soruşturma için de aynen geçerlidir. Yine, şهادet hükmünde olduğundan yasaklılık halleri de aynen geçerlidir. Örneğin bir baba oğlu lehine soruşturma faaliyetinde bulunamaz veya soruşturmacı ile şahit arasında husumet bulunmamalıdır.

Buradaki tek fark, soruşturmacıların soruşturma faaliyetini icra ederken şهادet lafzını zikretmelerine gerek olmamasıdır.^[116]

Açık soruşturmacı, gizli soruşturmayı yapan kişi olabileceği gibi bir başkası da olabilir.^[117]

[115] Ceride-i Adliye , “Tezkiye-i Şuhud Mesailine Dair”, 399.

[116] Konya Merkez Şer’iye Mahkemesi’nin 30 Mart 1921 tarihli örnek bir kararı:

“...ve ba’dêhû (ve daha sonra) tarafeyn (tarafların) muvâcehesinde (karşı karşıya gelmelerinde) şahidân-ı mezbûrân (adı geçen şahitler) hâzır oldukları hâlde yine mensûb oldukları Hâcî Süleyman Mahallesi ahâlisinden Bakkâl Osman Ağa ibn (oğlu) Ahmed ve Mehmed bin Mustafa’dan ‘alenen ledet-tezkiye (açıkça soruşturma esnasında) her biri ‘adl ve makbûlûş-şahâde idükleri iş’âr (haber) ve ihbâr olunup...” Konya Kadı Sicili 1916-1921, haz. Halil Erdoğan ve Yusuf Küçükdağ, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 85.

[117] Bilmen, Hukuki İslamiye, 155. Konuya dair örnek bir mahkeme kararı;

“...da’va-yı mezkuresini (adı geçen davayı) evvela ba varak- ı mesture (örtülü evrak ile) mahalleleri imamı Molla Kasım bin Reşid ve muhtarı Ali bin Hacı Murad nam kimesnelerden sırren ve ba’de (daha sonra) Zeydan mahallesi Mehmed Efendi bin Abbas ve Halil bin Cafer taraflarından alenen ledet tezkiye (soruşturulduğunda) adl ve makbûlûş şهادe oldukları zahir (açık) ve nümayan (aşikâr) olan ...”, Bkz. Salih Uluçay, “412 Numaralı Bitlis Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Hicri: 1306/1308-Miladi: 1889-1891)”, (Yüksek lisans) tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006), 94.

d) Ölen veya Gaip Olan Kişi Hakkında Soruşturma Yapılması

Şayet bir kimse şahitlik yaptıktan sonra ölür veya gaip olursa bu durum soruşturma yapılmasına mani olmayıp hâkim yapacağı soruşturma neticesinde şahidin beyanıyla hüküm verebilir (m. 1726). Soruşturmanın türünden bahsedilmediğine göre açık ve gizli soruşturma aynı şekilde yapılacaktır. Bu hüküm aynı zamanda, açık soruşturmada şahidin hazır bulunması kuralının istisnasıdır.

e) Soruşturma Üzerine Karar Verme

Mecelle'nin 1725. maddesine göre soruşturmacıların bazıları olumlu bazıları olumsuz görüş bildirir ise hâkim olumsuz tarafı tercih etmeli ve şehadetlerini kabul etmemelidir. Burada amaç şahitliğe ilişkin diğer hükümlerde olduğu gibi en ufak bir töhmetin şahit üzerinde ve ondan sirayetle hüküm üzerinde olmamasıdır. Ancak kanaatimizce madde metninde "bazısı" tabiri kullanıldığından çoğunluğa delalet etmektedir. Bu yüzden bir soruşturmacının olumsuz, birden fazla soruşturmacının olumlu görüş bildirdiği bir durumda şahit dinlenebilir.^[118] Ancak bir olumlu bir olumsuz görüş bildirildiğinde kanunun ruhuna uygun olarak şehadete itibar edilmemelidir.

f) Soruşturma Yapılmasına Gerek Olmayan Haller

Mecelle'de ana kaide reddi talep edilen şahidin soruşturmasının yapılmasıdır. Bu noktada bir takdir yetkisi tanınmamıştır. Fakat kanunda bazı durumlarda hâkimin soruşturma yapmasına gerek olmadığı öngörülmüştür. Buna göre bir husus hakkında hâkim huzurunda şahitlik yapan ve adil kişilerden olduğu tespit edilen kimseler aradan altı ay geçmemiş ise o hâkimin huzurunda başka bir konuda şahitlik yaptığına tekrardan soruşturma yapmaya ihtiyaç yoktur (m. 1723). Burada önemli olan noktalar, evvela aradan altı aylık süre geçmemiş olmasıdır. Şayet altı aydan uzun bir süre geçmiş ise soruşturma yapılmak zorundadır. Yine söz konusu kişilerin aynı hâkimin huzurunda şahitlik yapması gerekir. Aynı mahkeme bile olsa başka bir hâkimin huzurunda, altı aylık süre dolmamış dahi olsa soruşturma yapılması gerekecektir.

Kanaatimizce 1723. madde takdiri nitelikte olup hâkim şüphe duyduğu hallerde şahidi soruşturabilecektir.

[118] Benzer yönde bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3104.

6- Şahidin Reddi ve Şahide Yemin Teklif Edilmesi

Mecelle, taraflara şahitleri reddedebilme imkânı da tanımıştır. Şayet aleyhine şahitlik edilen taraf, gerek soruşturmadan önce gerek soruşturmadan sonra şahidin zararı def edip faydayı çekmek maksadına aykırı davrandığını veya bunun gibi şahitlik yapmasına engel herhangi bir halin mevcut olduğunu ileri sürerse bu durumda hâkim, iddia edene iddiasını ispat için delil getirmesini ister. Müddei iddiasını delil ile ispat ederse artık o kişinin şahitliği kabul olunmaz. Eğer delil getiremez veya getirdiği delil yeterli görülmez ise bu durumda hâkim şahidi soruşturmamış ise soruşturmasını yapar, soruşturmasını yapmış ise de beyanına göre hükmünü verir (m. 1724).

Şahidin reddi konusunda kanun “gibi” edatı kullandığından bu durumun sadece zararı def edip faydayı çekmek maksadına aykırı davranmak ile sınırlı olmadığını söyleyebiliriz. Bunun dışında kalan şahitlik şartlarına aykırı herhangi bir durum da madde kapsamında olacaktır. Örneğin aleyhine şahitlik yapılan kişi “Şahit karşı tarafın oğludur”, “Dava konusu mal, ortaklıklarına aittir.” veya “Şahit rakkastır.” diyerek iddiada bulunabilir. Önemli olan, iddianın delil ile ispat edilebilmesidir.

Son olarak; aleyhine şahitlik yapılan tarafa, hiçbir şekilde şahidin şهادetini engelleyememişse, yemin verdirilmesini isteme hakkı tanınmıştır. 1727. madde hükmünce; aleyhine şahitlik edilen taraf, hüküm verilmeden önce hâkime şahidin yalancı olduğundan, bu yüzden yemin verdirilmesini istediğinden bahisle ısrar ederse hâkim, şahide yemin verdirebilir. Burada takdir tamamen hâkimdedir. Hatta hâkim lüzum görürse şahide “Yemin edersen şahitliğini sayarım, etmez isen saymam.” diyerek ihtarda bulunabilir^[119]. Burada şu hususu da belirtelim; şهادet lafzı içerisinde yemini de barındırdığından, şahidin ayrıca yemin etmesine aslında gerek yoktur. Fakat şahidin soruşturulmasına rağmen karşı tarafta şahidin adilliği hususunda şüphesinin geçmemiş olması durumunda Hanefilerce bu yola başvurulması caiz görülmüş, Mecelle’de de bu imkân tanınmıştır. Fakat hükümden sonra

[119] *Kadı şahide: “Eğer yemin idersen şهادetini kabul iderim ve illa (aksi halde) kabul kabul etmezim” demek elinden gelir mi?*

El-Cevap: Gelür.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 717.

şahide yemin verdirilmesi artık mümkün değildir^[120]. Çatalcalı Ali Efendi de bir fetvasında şahide yemin verdirilmesine şöyle cevaz vermiştir^[121]:

Adam, bir hususta üzerine şahit eden kimselerin şahitliklerinde yalancı olmadıklarına yemin etmeleri için hâkimden talepte bulunsa, hâkim onlara yemin teklif edebilir mi?

Cevap: Günümüzde teklif edebilir.

Şahidin yeminden kaçınmış olması adillik sıfatına hâlel getirecek bir durum olarak kabul edilmemektedir^[122].

7- Şehadete İlişkin Çeşitli Hükümler

Mecelle'de şehadetin şekliyle ilgili farklı maddelerde birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Biz de bu başlık altında farklı maddelerde düzenlenen hükümleri bir başlık altında toplayarak vereceğiz.

a) Duyma Üzerine Şahitlik Yapılamaz

Şahidin, şahitlik konusunu mutlaka görmesi gereklidir. Duyma üzerine yani “İnsanlardan böyle işittim.” şeklinde bir şehadet kabul edilemez (m. 1688). Böyle bir şahitliğe “eş-şehade bi't-tesamu” denilir ve caiz değildir.^[123] Örneğin, iki kişinin alım satım akdi yaptığını başkasından duyduğu halde kendisi görmüş gibi şahitlik yapan kimsenin yalancı şahit olduğu kabul

[120] Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 156, 157.

[121] Bkz. Dinç, *Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 48.

[122] *Fi zamanena (Günümüzde) şahidler şehadetlerinde kazib (yalancı) değil idüklerine yemin teklif olunur mu?*

El-Cevap: Re'yi hâkimle (hâkimin takdiriyle) olunur amma nükûl ile (kaçınma) adaletlerine hâlel gelmez.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 728.

[123] Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 257. Konuya dair bir fetvada şöyle denilmektedir;

Zeyd bir hususa şehadet ider oldukça, “Amr’dan işittim amma ben görmedim! Deyu şehadet eylese, istim’a olunur mı (dinlenir mi)?

El-Cevap: Olunmaz, bu şehadet degüldür.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 738.

edilir^[124]. Benzer şekilde duvarın arkasından duyulan bir sese de şahitlik yapılması seslerin karıştırılması ihtimali sebebiyle kabul edilemez^[125].

Bu hükmün temelinde 1686. maddenin delaleti olduğu aşikârdır. Yine, diğer maddelerde olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'de bu hükmün karşılığını bulabilmekteyiz.^[126] Zuhur Suresi'nin 86. ayetinde “*Ondan başka yalvarıp yakardıkları varlıklar (yaşarken) hakikate şahitlik yapmış ve (Allah'ın eşsiz ve benzersiz) olduğunu bilenler dışında (Hesap Günü) hiç kimseye şefaate edecek güce sahip değiller. eden kimseler başka!*” denilmektedir.^[127]

Hal böyle olmakla beraber ana kurala birtakım istisnalar da getirilmiştir. Buna göre;

- 1) Bir yerin vakıf olduğunu
- 2) Bir kimsenin vefat ettiğini

Şahit, güvenilir kişilerden işittim, der ise yani “Buna şahadet ederim; çünkü güvenilir kişilerden böyle işittim.” der ise şahadeti geçerli olur (m. 1688).

- 3) Velayet, ölüm ve nesep konularında

Şahit, yukarıdaki şekliyle “işittim” lafzını zikretmeden, sadece duyularının bu yönde olduğunu söyleyerek şahitlik yapabilir. Örneğin “*Falan, falan tarihte bu belde vali idi.*” veya “*Falan, falan tarihte bu belde hâkim idi.*” ya da “*Falan adam falan vakitte öldü.*” yahut “*Falan kimse falanın oğludur, böyle bilirim.*” deyip “işittim” demeden kesin şekilde şahitlik ederse, her ne kadar bu hususları görmemiş ve yaşı da görmeye müsait olmamış olsa da, şahadeti geçerli olacaktır. Ayrıca “İnsanlardan işittim.” demek yerine, “*Belki biz bu*

[124] Yurtseven, *İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi*, 93.

[125] Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukuku*, 174. Konuya dair bir fetvada şöyle denilmektedir; *Bir kadının bir hususla ilgili ikrarına şahitlik eden iki erkek falan duvarın arkasından bir kadının şu şekilde ikrarda bulunduğunu duyduk fakat o kadının falan olduğunu bilmiyoruz deseler bu şekildeki şahadetleri makbul olur mu?*

Cevap: Makbul olmaz.

Bkz. Dinç, *Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 34.

[126] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 2979.

[127] İslamoğlu, *Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 550.

hususu görmedik ama aramızda böyle yayılmıştır, böyle biliriz.” diyerek de şehadet edebilir. (m. 1688).

Burada önemi dolayısıyla bir konuya daha değinilmesi gerekmektedir. O da naklen şahitlik hususudur. Buna göre bir hadiseye şahitlik eden kimse ölüm, hastalık, sefer mesafesinde yolcu olma gibi sebeplerle şehadet etmeye uygun iki kişiye şahitlik ettiği hadiseyi anlatarak onun adına şahitlik etmesini sağlama imkânına sahiptir^[128]. Şehadetin bu türüne Şehâde *aleş-şehâde* (şahitlik üzerine şahitlik) denilmektedir. Bu durumda olaya şahitlik eden kişiye asıl şahit, asıl şahidin aktardığı kişiye ise fer'i şahit denilir. Naklen şahitliğin duyma üzerine şahitlikten farkı; şahitler kendi duydukları zan üzere hareket etmeyip, yalnızca hadiseye şahitlik edenin anlattıklarını nakletmektedir. Fakat bu yola başvurulabilmesi için asıl şahidin muhakkak zaruri bir hal içerisinde bulunması gereklidir^[129]. Üsküdar kadı siciline yansıyan iki naklen şehadet örneği şu şekildedir;

HAKEMLİ

“Mustafa b. İlyas ve Halil b. Yakub şer'i nakli şehâdette bulundular ki, Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan ve hayatta bulunduğu dönemde Kaptan İsmail. b. ...'in tasarruf ettiği gemi Galata şehrinin ... kapısından çıktıktan sonra battı.” ^[130]

“Süleyman b. Hacı ve Hasan b. Abdullah davanın ardından nakle şahit oldular. Bu dönemde tedavüldeki 800 akçe ... O zikri geçen Ahmed'den satın aldı. Şer'i tezkiye

[128] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 241, 242.

[129] Şahid ağzından şehadet ne sebeble caizdir?

El-Cevap: Asıl şahidin mevt sebebiyle (ölüm), ya maraz ile (hastalık), ya üç günlük yoldan ziyade (fazla) olmağla müteazzir (zahmetli) olan mahalde caizdir.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 733.

Bir davada, asıl şahit olan kimseler o beldede bulundukları ve mahkemeye gelmemelerine meşru bir mazeretleri bulunmadığı halde onların yapacağı şahitliğe başka iki kişi şahitliğe şahitlik tarikiyle şahitlik etseler makbul olur mu?

Cevap: Makbul olmaz

Bkz. Dinç, *Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 71.

[130] *“Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521)”*. Hazırlayanlar Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, İstanbul: İSAM, 2008, 370.

ve normal yeminin ardından makbul bir şehadetle. Sonra durumun hakikati ve sözün doğrusu bildirildi (inhâ olundu).^[131]

b) Açık ve Meydanda Olan Bir Durumun Aksine Şehadet Edilemez

Eğer bir hal, hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek şekilde açık ve ortada ise artık aksine şahitlik yapılamaz. Mesela bir kimsenin hayatta olduğu veya bir evin ayakta olduğu açık ve ortada iken kişinin ölmüş olduğuna veya o yerin harap vaziyette olduğuna yönelik şehadet edilemez (m. 1697).

c) Tevatürün (Güçlü Söylentinin) Aksine Şehadet Edilemez

Mecelle'nin ilgili delillere dair kitabında yer alan ispat vasıtalarından biri de tevatürdür. Tevatür, "Yalan üzerine ittifakları düşünülmemeyen cemaatin haberi. Kuvvetli söylenti. Şayiadan daha kuvvette haber^[132]; Vermiş olduğu haberin doğruluğunu bizzat kendisi sağlayan bilgi^[133]" anlamlarına gelmektedir. Kanunun 1733. maddesinde ise tevatürün tanımı şöyle yapılmıştır: *Tevatür kesin bilgiyi ifade eder. Bu yüzden yukarıda beyan edildiği üzere tevatürün aksine delil getirilemez^[134]*. Maddeden açıkça anlaşıldığı üzere tevatürün olduğu yerde artık aksine bir delil getirilemez. Buna paralel olarak Mecelle'nin 1698. maddesi^[135] de *Tevatürün olduğu yerde aksine getirilen şahit kabul olunmaz* demek suretiyle tevatürün olduğu yerde şahit gösterilemeyeceğini hüküm altına almıştır. Bahse ilişkin örnek bir fetvada şöyle denilmektedir^[136]:

İki karye (köy) mabeyninde (arasında) olan bir miktar yeri bir karye ahalisi kadimden mer'aları olduğu meşhur ve mütevatir (tevatür edilir) iken karye-i

[131] "Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521)", 416.

[132] Altay, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 275.

[133] Yunus Apaydın, "Mütevâtir", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* 32. Cilt, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 208.

[134] *Tevatür ilm-i yakîn ifade eder. Bina'enaleyh balada beyan olunduğu üzere tevatürün hilafına beyyine ikame olunamaz.*

[135] *Mütevâtirin hilafına ikame olunan beyyine kabul olunmaz.*

[136] Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, 578.

uhra (diğer köyün) ahalisi “ol yer bizim mer’amızdır” deyu da’va ve ikamet-i beyyine eyleseler (şahit getirselere^[137]) makbul (geçerli) olur mu?

el-Cevab: Meşhur ve mütevatirin hilafına (aksine) ikamet olunan beyyine makbul olmaz

Bir haberin tevatür olarak nitelendirilmesi için aranan asgari bir sayı bulunmamaktadır. Önemli olan yalan üzere ittifak etmelerinin aklen mümkün olmamasıdır^[138]. Şayet tevatür şartları oluşmamışsa o zaman beyanları normal şehadet olarak kabul edilir^[139].

d) Nefye (Olumsuz) Şehadet Edilemez

Mecelle’nin 1699. maddesine göre^[140] delil, bir hakkı ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Bundan mütevellit, şehadet de bir delil olduğundan, “Falan kimse o işi yapmadı.” veya “Falan şey falan kimsenin değildir.” ya da “Falanın falana borcu yoktur.” gibi olumsuzluğa delalet edecek şekilde şahitlik yapılamaz^[141]. Aslında kuralın temelinde “Delil, ortada olanın aksini ispat içindir.” diyen 77. maddedeki^[142] külli kaide vardır. Bu kaideye göre aslın veya görünen şeyin aksini iddia edenin, delil getirmesi gereklidir. Örneğin satış akdinde aslolan, gönüllülük yani rızadır. İkraha (zorlamak); sözleşmede olması tasavvur edilmeyen, aykırı bir durumdur. Bu yüzden taraflardan biri

HAKEMLİ

[137] Aslında fetvanın asıl metninde beyyine yani delil ifadesi kullanılmaktadır. Fakat burada beyyineden kasıt şahit göstermektir. Nitekim Mecelle’de de konuya ilişkin 1698. maddede beyyine ifadesi şahit yerine kullanılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından şu fetva da verilebilir;

Zeyd, Amr’a: “Falan gice evimi yakdın!” deyu beyyine ikame edüp ve Amr ol gice sabah dek ahar karyede idigüne beyyine ikamet eylese şer’an kangısının beyyinesi evladır?

El-Cevap: Zeyd’in beyyinesi evladır; meğerki Amr’ın dediği m’aruf ve mütevatır ola.

Bkz. Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 717.

[138] Akman, *Mecelle’de İspat Hukuku*, 376.

[139] Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 128; Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukuku*, 193.

[140] *Beyyine bir hakkı izhar için meşhur kılınmıştır.*

[141] Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukuku*, 193.

[142] *Beyyine hilâf-ı zahiri isbat için ve yemin aslı ibka içindir.*

ikrah olduğunu iddia ediyorsa aksine delil getirmesi gereklidir.^[143] Benzer şekilde; bir kimse bir atı ödünç olarak alıp da at elinde iken telef olursa, mal sahibi de “*Bu atı sana bir hafta müddet için vermiştim, sen elinde on gün tuttun ve at telef oldu. Bu yüzden zararımın tazminini istiyorum.*” derse, buna karşılık ödünç alan da “*Sen bana bu atı süre şartı koymadan vermiştin.*” derse, ödünç akdinde süre belirtmemek aslın hilafı olduğundan, davalının delil getirmesi gereklidir.^[144] Bosnalı Ali Ulvi Efendi ise konuya ilişkin şu örneği vermektedir; bir satış sözleşmesinde malı satan taraf çocukken sattığını iddia edip malını geri isterse asıl olan hukuki işlem yapan bir kimsenin buluga ermiş olması olduğundan iddia sahibinin ispat etmesi gerekmektedir^[145].

Bu maddenin istisnası ise tevatür olup, olumsuzla yönelik tevatür delil olarak kabul edilebilir (m. 1699).

e) Şehadet Dava ile Uyumlu Olmalıdır

Şehadetin dava ile uyumlu olması gereklidir. Burada lafzen değil manen uyumluluk aranmaktadır. Örneğin dava konusu gasp ise ve şahitler “Davalı gasp etmiştir.” demek yerine “Davalı gaspı ikrar etmiştir.” derlerse şahidin beyanı lafzen davaya uyumlu olmasa da manen uyumlu olduğundan geçerli olur. Burada amaç, şahidin hukuki tabirlerdeki bilgisizliğinin davayı aydınlatmanın önüne geçmesini engellemektir. Zira lafzen uyumlu olmasa da şahidin neyi kastettiği açıktır. Benzer şekilde dava konusu alacak olup davalı borcunu ödemediğini, şahitler ise davacının davalıyı ibra ettiğini söylerlerse yine, lafzen uyumsuzluk olsa da, manen uyumluluk olduğundan şahitlik kabul edilecektir (m. 1706). Fakat şehadet borcun sebebi bakımından davayla uyumsuz olursa o zaman şahitlik geçersiz olacaktır. Örneğin, bin kuruş için açılan davada davacı borcun satış bedelinin ödenmemesinden, şahitler ise karzdan (*tüketim ödöncü akdi*) kaynaklandığını beyan ederlerse, artık manen de uyumsuzluk olduğundan, şahitlikleri kabul edilmez. Aynı şekilde davaya konu tereke malının davacı babasından, şahitler ise anasından kaldığını söylerler ise yine şahitlikleri kabul edilemez (m. 1711).

[143] Hilmi Ergüney, *İzahlı Ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1965), 115.

[144] Ergüney, *İzahlı Ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, 116.

[145] Bosnalı Ali Ulvi, *Mecelle'nin Külli Kaideler Şerhi*: Telhis ed. Süleyman Tepe, 1. Baskı, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), 144.

Kanun, 1707. maddesinde şehadetin davaya uygunluğunu şehadetin ya tamamen uyumlu olması ya da daha azına ilişkin olması şeklinde tanımlamıştır. Örneğin davacı, malın iki seneden beri mülkünde olduğunu dava eder de şahitler malın ancak bir seneden beri mülkünde olduğuna şehadet ederse beyanları geçerli olur ve hükme esas olarak bir yıl kabul edilir. Benzer şekilde davacı bin kuruş için dava eder de şahitler beş yüz kuruş için şehadet ederlerse beş yüz kuruş hakkındaki şehadetleri geçerli olur. Çünkü İmameyn'e göre burada daha azı konusunda ittifak sağlanmıştır^[146]. Ancak bunun tersi durumlarda yani fazlaya dair şehadet halinde 1708. madde uyarınca şehadet geçersiz sayılacaktır. Mesela davacı malın iki seneden beri mülkünde olduğunu dava eder de şahitler üç yıl için şehadet ederlerse yahut da davacı beş yüz kuruş için dava edip şahitler bin kuruş için şehadet ederlerse geçersiz olacaktır. Ama davacı şehadet ile dava konusu arasındaki uyumsuzluğu izah edip uyumlu hale getirirse o zaman şahitlik geçerli olur. Kanun bu duruma 1708. maddede örnek olarak şunu vermektedir: Davacı beş yüz kuruş dava edip de şahitler bin kuruşa şehadet ederse ve eğer davacı *“Benim alacağım gerçekte bin kuruştur fakat davalı beş yüzünü ödemişti. Şahitler o ödemeyi bilmiyorlar.”* diye uyumsuzluğu izah ve ispat ederse o zaman şahitlikleri geçerli olur.

Özetle tüm bu ihtimallerde esas olan, şehadet ile dava konusunun uygun olmasıdır. Lafız hataları yahut bilgi eksiklikleri şehadetin sıhhatini etkilemeyecektir.

f) Şahitler İhtilaf Etmemelidir

Mecelle'nin 1685. maddesinde asgari şahit gösterme sayısının en az iki erkek veya bir erkek ile iki kadın olduğu açıklanmıştı. Şahitlerin birden fazla olması, haliyle iki şahidin beyanının birbiri ile çelişmesi ihtimalini doğurmaktadır. Böyle bir vaziyette yapılacak işlemler, Mecelle'nin 1712 vd. maddelerinde düzenlenmiştir.

i) Şehadet Konusunda İhtilaf

Ana kural, şahitlerin şahitlik konusunda çelişmesi halinde ikisinin de şahitliğinin kabul edilmemesidir (m. 1712^[147]). Konuya ilişkin olarak madde

[146] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 238.

[147] Şahidler meşhudun bihde ihtilaf etseler şehadetleri makbul olmaz. Mesela şahidlerin biri bin kuruşluk altın ve diğeri bin kuruşluk sim mecidiye diye şehadet etseler şehadetleri kabul olunmaz.

metninde şöyle bir örnek verilmiştir: Şahitlerden birisi bin kuruşluk altına ve diğeri bin kuruşluk gümüş mecidiyeye şehadet ederse ikisinin de kabul edilmeyecektir. Çünkü İslam hukukuna göre çelişkili şahit ifadeleri mahkemelerde delil olarak kullanılamaz^[148]. Tabii ki ana kurala bazı istisnai kaideler de getirilmiş ve 1713. maddede istisnalar uzunca ele alınmıştır. Evvela 1713. maddenin ilk kısmı şu şekildedir:

Şahitlerin şahitlik konusuna ilişkin bir şeyde ihtilafları şehadet konusunda ihtilafa sebep olur ise şehadetleri kabul olunmaz ve sebep olmaz ise kabul olunur. Bu düzenleme esasen 1712. maddedeki düzenlemenin şerhi niteliğindedir. 1712. madde zaten şahitlik konusunda ihtilafın şehadete engel olduğunu hüküm altına almış idi. Hükmün mefhumu muhalifinden şahitlik konusunda ihtilafa neden olmayan durumların şehadete engel olmayacağı sonucu zaten çıkmaktadır. Ancak 1713. madde ile konuya tam anlamıyla açıklık getirilmek istenilmiştir. Maddenin devamında ise şöyle denilmektedir: *Bundan dolayı gasp veya borcu ödeme gibi sırf fiilden ibaret olan hususlarda şahitlerin biri bir belirli zaman veya mekânı ve diğeri başka bir zaman ya da mekândaki fiile şehadet ederse bu ihtilafları şehadet konusunda ihtilafi doğurduğundan şehadetleri kabul edilmez. Ama söz kabilinden olan satış, satın almak, kira, kefalet, havale, hibe, rehin, borç, tüketim ödöncü vermek, ibra ve vasiyet hususlarında şahitlerin zaman ve mekânda ihtilafları şehadet konusunda ihtilafa sebep olmadığından şehadetlerinin kabulüne engel değildir.*

Buraya kadar olan kısımları özetlersek; şahitlerin ihtilafının şahitlik konusunu ihtilaflı hale getirmemesi gereklidir. Bu yüzden gasp ve borcun ifası gibi sırf eylemden oluşan durumlarda şahitlerin zaman veya mekânda ihtilaf etmeleri gereklidir. Çünkü bu gibi eylemlerde zaman veya mekânda ihtilaf, 1712. ve 1713. maddelerin delaletiyle şahitlik konusunu ihtilaflı hale getirecektir. Fakat satış, kira, vasiyet gibi söz cinsinden olan eylemlerde zaman ve mekândaki ihtilaf şehadet konusunu ihtilaflı hale getirmediğinden şehadet geçerli olacaktır. Zira sırf eylemden ibaret durumların tekrarı mümkün olmadığından iki şahidin aynı eylemi farklı zaman ve/veya mekânlarda görmüş olması imkânsızdır. Ancak söz tekrar edilebilir bir olgu olduğu için kişi aynı sözü farklı zaman ve/veya mekânlarda tekrar etmiş olabilir yani şahitler farklı zaman ve/veya mekânlarda tekrar edilmiş sözleri işitmiş olabilirler. Örneğin: Bir at önce Bursa'da gasp edilip, mal sahibine döndükten sonra İzmir'de tekrar gasp edilebilir. Burada mal aynı olmasına rağmen şahitler

[148] Yurtseven, İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi, 110.

farklı eylemlere şahitlik ettiğinden ihtilafları şehadet konusunu ihtilaflı hale getirmeyecektir.^[149] Nitekim konuyu düzenleyen 1713. maddenin son paragrafında da şöyle bir örnek verilmiştir: Şahitlerden birisi borcun davacının evinde, diğeri ise davacının dükkânında ödenmiş olduğuna şehadet ederse kabul edilmez. Bunun sebebi fiilin tekrar ve iade edilememesidir^[150]. Buna karşın söz, tekrar ve iade edilebilir. Ali Haydar Efendi'ye göre sözde ihtilaf aşırılık kesbediyorsa yine şahitliğe engel bir durumdur. Örneğin birisi altı yıl veya daha öncesine, diğeri üç yıl veya daha yakın tarihe şehadet ediyorsa bu durumda aşırılık olduğundan şehadet kabul edilmemelidir.^[151]

Bu düzenlemelerdeki maksat, dava konusunun değerinin tam olarak tespit edilip kıymet takdirinin doğru yapılabilmesidir.^[152]

ii) Şehadet Konusunun Ayırt Edici Özelliklerinde İhtilaf

Şahitlerin yukarıda izah edildiği üzere şehadet konusunda ihtilaf etmemeleri gerektiği gibi şehadet konusunun ayırt edici özelliklerinde de ihtilaf etmemeleri gerekir. Örneğin, gasp edilen bir hayvan için bir şahit kır at, diğeri al at derse veya birisi erkek birisi dişi derse şehadetleri kabul edilmez (m. 1714). Fakat şahitler hayvanın rengi yahut cinsiyeti konusunda anlaşır ihtilaflı oldukları konuyu mahkemeye beyan etmekten kaçınmalarının bir mahsuru yoktur. Böyle bir durumda ihtilaf meydana getirmemiş olacaktırlar.^[153]

Esasen burada da 1712. ve 1713. maddelerin temel mantığı olan şehadet konusunun ihtilaflı hale gelmesi ve kıymet takdiri meseleleri vardır. Böylelikle hâkim hüküm kuramaz hale gelmektedir.

iii) Sözleşmeye Dair Davalarda İhtilaf

[149] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3079.

[150] "Eğer iki şahit, Mekke-i Mukerrem'e'de Kurban Bayramı gününde Amr'ın Zeyd'i öldürdüğüne şahidlik etseler, diğer iki şahid de Amr'ın Zeyd'i Kufede öldürdüğüne şahitlik etseler, bu fırkanın da şahitlikleri reddolunur." Bkz. İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebhur*, 239.

[151] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3079.

[152] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3077.

[153] Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukuku*, 202.

Sözleşmeye ilişkin davalarda şahitlerin bedelde ihtilafları şهادeti geçersiz kılacaktır. Örneğin bir şahit satış bedelinin beş yüz kuruş, diğeri ise üç yüz kuruş olduğunu söyler ise şahitlikleri kabul edilmez (m. 1715^[154]).

8- Bazı Davalara İlişkin Özel Düzenlemeler

Mecelle’de şahitlik konusunda her davada geçerli olan genel hükümlerin dışında bazı davalara ilişkin özel düzenlemelere de gidilmiştir.

a) Taşınmaz Davalarında

Taşınmaza ilişkin şahitlikte şahitlerin taşınmazın en az üç sınırını bildirmesi gereklidir^[155]. Ancak şahit, sınırlarını bildirmek yerine mahalline giderek hâkime taşınmazın yerini gösterebilir (m. 1691). Ancak bu yolla da taşınmazı tespit edemez iseler şهادetleri kabul edilmez^[156]. Şayet taşınmaz bilinir ise ve dolayısıyla sınır bildirimine ihtiyaç yoksa şahitlerin de artık sınır bildirmesine gerek yoktur (m. 1623).^[157]

[154] *Mesela şahidlerin biri bir malın beş yüz kuruşa ve diğeri üç yüz kuruşa satıldığına şهادet eyleseler şهادetleri kabul olunmaz.*

[155] Bilmen, *Hukuki İslamiyye*, 142. Konuya dair bir fetva ise şöyledir:

Bir gayrimenkul ile ilgili davada iddia sahibinin getirdiği şahitler gayr-i menkulün sınırlarını belirtmeseler, şahitlikleri makbul olur mu?

Cevap: Makbul olmaz.

Bkz. Dinç, *Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 34.

[156] *Başkasının elindeki evin kendisine aid mülk olduğunu iddia eden kimsenin getirdiği şahitler, evin sınırlarını bilmeyip mahallinde tespit edemeseler, şahitlikleri kabul olunur mu?*

Cevap: Kabul olunmaz.

Bkz. Dinç, *Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, 35.

[157] Şahitlerle ilgili bu durum hüccetler için de geçerli olup örnek bir fetvada şöyle denilmektedir (Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, 584);

Bir çiftlik hüccetinde (senetinde) hudud-i erbaası (dört tarafının sınırları) yazılmasa ol hüccet ile amel olunur mu (işlem yapılır mı) ?

el-Cevap: Hududu meçhul ise (sınırları bilinmiyor ise) amel olunmaz. Ma’rufise [o yer] (bilinir ise) yazılmasa da olunur.

Eğer davacı Mecelle'nin 1623. maddesi kapsamında elindeki senette yazılı olan sınırlara dayanarak dava açmış ise şahitler “Senetteki sınırları aynen kabul ederiz.” diyerek şahitlik yapabilirler (m. 1692).

b) Miras Davalarında

Bir kimse, murisinin diğer bir kimsede belli miktar alacağı olduğundan bahisle dava açarsa şahitlerin, ölenin o kimsede o kadar miktar alacağı olduğunu söylemesi yeterli olacaktır. Ayrıca o alacağın mirasçıya geçmiş olduğunu belirtmelerine lüzum yoktur. Bu hüküm, dava konusunun mal olduğu durumlarda da aynen geçerlidir (m. 1693).

Aksi durumda; yani davacı, ölen kişinin kendisine borcu olduğunu iddia ediyor ise şahitlerin “Ölen kişinin davacıya şu kadar borcu vardı.” diye söylemesi yeterli olup “Vefat ettiği vakit borç hala devam ediyordu.” demelerine gerek yoktur. Aynı şekilde bu hüküm de konusu mal olan davalar için aynen geçerlidir (m. 1694).

c) Alacak Davalarında

Bir kimse başka bir kimseden alacak dava ettiği vakit, şahitlerin mevzu bahis miktar kadar borcun varlığına şehadet etmeleri yeterlidir. Ancak madde burada davalıya şöyle bir hak tanımaktadır: Davalı, şahitlere borcun hala devam edip etmediği hakkında soru sorabilir. Eğer şahitler “Hala devam edip etmediğini bilmiyoruz.” derlerse o zaman şahitlikleri kabul edilmez (m. 1695). Maddede her ne kadar iki şahidin birden “Bilmeyiz.” demesi gerektiği belirtilmişse de şahitlerden birinin “Devam edip etmediğini bilmiyorum.”, diğerinin ise “Evet devam ediyor.” şeklinde beyanda bulunması halinde şehadet konusu ihtilafı duruma düşeceğinden şahitlikleri yine kabul edilmemelidir.

Son olarak belirtelim ki 1695. maddenin tatbik edilebilmesi için sorunun, aleyhine şahitlik yapılan tarafından sorulması gereklidir. Hâkimin şahitlere doğrudan böyle bir soru yöneltme hakkı bulunmamaktadır.

d) Mülkiyet Davalarında

Mecelle, şartsız^[158] ve şartlı^[159] mülkiyete ilişkin açılan davalarda bazı özel düzenlemelere gitmiştir.

Örneğin davacı “*Şu bağ benim mülkümdür.*” diye şartsız mülk davası açar da şahitler “*Davacı, bu bağı falandan satın almıştı.*” diye şartlı mülke müteallik şahitlik ederlerse şهادetleri şu şart altında kabul olur: Hâkim davacıya “*Sen de bu sebeple mi dava ediyorsun yoksa başka bir sebeple mi ?*” diye soru sorar. Eğer davacı “*Evet, ben de bu sebeple dava ediyorum.*” der ise şهادet geçerli olur. Eğer başka bir sebep gösterir yahut da “*Bu sebeple dava etmiyorum.*” derse şهادet geçersiz olur (m. 1709).

Diğer bir ihtimalde davacı, örneğin bir bağa ilişkin şartlı mülk davası açar da satıcısını söylemeden sadece “*Satın aldım.*” derse veya şüphe uyandıracak biçimde “*Falan adamdan satın aldım.*” derse dava artık şartsız mülk davası hükmünde olur ve şahitler ancak “*Bu bağ, davacının mülküdür.*” şeklinde, şartsız mülkiyete dair şهادet ederlerse şahitlikleri geçerli olur. Fakat davacı, satın aldığı adamı kesin bir şekilde belirtirse şartsız mülke delalet eden şهادet geçersiz olur (m. 1710).

1710. maddenin son kısmında bu düzenlemenin gerekçesi şöyle izah edilmektedir: Şartsız mülk en başından itibaren hüküm doğurduğundan bağın maliki, bağın önceden oluşmuş olan meyvelerine de malik olur. Fakat şartlı mülk satış gibi bir nedene dayandığından kişi, satın alımın gerçekleştiği andan itibaren malik olacaktır. Yani şartsız mülk şartlı mülke göre daha fazlasını kapsamaktadır. Şahitlerin de Mecelle m. 1708 uyarınca fazlaya ilişkin şهادette bulunması yasaktır.

[158] Mecelle’nin 1678. maddesine göre, miras veya satış gibi temelde herhangi bir şarta bağlı olmayan mülkiyeti ifade eder. Kanundaki ifadesi mülki mutlak olup manayı daha doğru verdiğinden Güçlüden yola çıkarak şartsız mülk tabiri kullanması tercih edilmiştir. Bkz. Güçlü, 543.

[159] Mecelle’nin 1678. maddesine göre, temelinde miras veya satış gibi sebebe bağlı olan mülkiyeti ifade eder. Kanuni tanımdaki adı mülk-i bi-sebebindir fakat insicamı bozmamak adına şartsız mülkiyetin tersi olduğundan şartlı mülkiyet denilmesi tercih edilmiştir.

9- Ek Şahit Getirme Yasağı

Mecelle’nin 1753. maddesine göre davacı “*Hiç şahidim yoktur.*” veya “*Saydıklarım dışında bir şahidim yoktur.*” derse sonradan şahit getiremeyecektir^[160]. Ancak sonradan bilmediği bir şahidi ortaya çıkarsa o durumda kabul edilir.^[161]

Düzenleme davacıya yönelik olup davalı için böyle bir sınırlama söz konusu değildir. Nitekim Diyarbakır şer’iyye siciline yansıyan bir davada davalının gösterdiği şahitlerinin yalancı olduğunun anlaşılması üzerine hâkim tekrardan başka şahidi olup olmadığını davalıya sormuştur. Karar şu şekildedir:

“...Hüseyin b. Mahmud’dan takrîrine mutâbık beyyine taleb olundukda (beyanına yönelik delil istenildiğinde) ikâme eylediği şâhidler şehâdetlerinde kâzib (yalancı) ve lağv-ı mahz (tamamen asılsız) oldukları indeş-şer’ nümâyân oldukdan sonra (mahkemece anlaşıldıktan sonra) husûs-ı mezkûra (davalı) şahidim yokdur deyü ızhâr-ı acz eylediğinden sonra...”^[162]

10- Şahitlikten Dönme

Şahitlik yapmak kişinin ihtiyarında olduğu gibi şahitlikten dönme de bir noktaya kadar mümkündür. Şehadet etmiş bir kimsenin daha sonra bu beyanından dönmesine imkân tanınmasının temelinde hakikate dönmenin batılı sürdürmekte ısrar etmekten daha hayırlı olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu konuya dair Hz. Ömer’in şu sözü esas kabul edilmiştir: “*Bir gün davayı hükme bağladıktan sonra, ertesi gün önceki hükmün doğru olmadığını anlar ve doğru bir hal çaresi bulursan hakka dönmekten seni hiçbir şey alıkoymasın. Çünkü hak olan şeyi hiçbir şey batıl kılmaz. Hakka dönmek batıl yolda devam etmekten daha iyidir.*”^[163]

[160] Karşıt fetva için bkz. Dinç, Şeyh’ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II, 40.

[161] Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkam*, 3159.

[162] “*Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri 2*”, Hazırlayanlar. Abdülkerim Ünal, Abdurrahman Acar ve Metin Yiğit, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, 348.

[163] Atar, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, 258.

Evvela Şahitlere Yemin Teklif Edilmesi başlığında belirtildiği gibi hâkim, aleyhine şahitlik yapılanın ısrarı üzerine şahide yemin teklif edebilir. Bu noktada şahide isterse yemin etme isterse de şehadetinden dönme hakkı tanınmıştır. Bunun haricinde 1728 vd. maddelerde şahitlikten dönmeye ve sonuçlarına ilişkin ayrıca hükümlere yer verilmiştir.

1728. maddeye göre şahitler, şehadet ettikten sonra ve hüküm verilmeden önce şehadetinden hâkim huzurunda dönebilir. Bu durumda şehadetleri yok hükmünde sayılır ve haklarında tazir cezasına hükmedilir.^[164] Eğer şehadetten hüküm verildikten sonra dönülür ise bu durum, hükmün sıhhatini etkilemeyecektir (bozmayı gerektirmez) ancak mahkûm olunan şey 1729. maddeye göre^[165] şahitlere tazmin ettirilir. Bu düzenleme aslında külli kaideler içerisinde yer alan 80. maddeden^[166] doğmuştur^[167]. Görüldüğü üzere şahidin hükümden önce beyanından dönmesi halinde tazminata değil cezaya hükmedilmektedir. Fakat hükümden sonra dönmede cezaya değil tazminata hükmedilmektedir. Bunun sebebi, hükümden önce mal ile ilgili bağlayıcı bir karar olmadığından malın telef olması gibi tarafı zarara uğratabilecek herhangi bir duruma sebebiyet verilmiş olunamaz. Ancak hükümden sonra mal hakkında bağlayıcı bir karar olduğundan, bundan müessir zarar doğmuş olabilir. Bu yüzden şahidin, zararı tazmin etmesi gerekir.^[168] Şayet iki erkek şahit ile beraber bir de kadın şahit var ise ve hepsi birden şahitlikten dönmüşlerse bu durumda tazmin borcu sadece erkek şahitler üzerine doğacaktır. Bunun sebebi kadının tek başına şehadetinin hüküm kurmaya yeterli olmayışdır^[169]. Diğer bir anlatımla kadının beyanı olmasa dahi iki erkek şahidin beyanı ile zaten hüküm kurulabilecektir. Nihayet, bu mües-

[164] Allah veya peygamberi tarafından değil, devlet başkanı yahut hâkim tarafından konulmuş olan cezalardır. Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 66. Hz. Muhammed de yalancı şahitliği fitne olarak görüp “*Fitne uykudadır onu uyandırana Allah lanet etsin*” demiştir. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Ramuzu'l-Ehadis*, 281.

[165] Şahideler *ba'del* hüküm huzur-ı hâkimde şehadetlerinden rücu etseler hâkimin hükmü *nakzolmayıp mahkûmun bih* şahidlere *tazmin* ettirilir.

[166] *Tenakuz ile hüccet kalmaz*.

[167] Bosnalı Ali Ulvi, *Telhis*, 147.

[168] Ergüney, İzahlı *Ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, 121.

[169] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 247.

sesenin maksadı aleyhine şahitlik yapılan tarafın uğramış olduğu zararın giderilmesi olduğundan tazminat miktarı zarardan daha yüksek olamaz^[170].

Dikkat edilirse 1728. ve 1729. maddeler şahitlerin hepsinin birden şehadetlerinden dönmesi halini düzenlemektedir. Ancak şahitlerin bir kısmının dönüp bir kısmının ise dönmeme ihtimali vardır. Böyle bir durumda, yani şahitlerin sadece bazısının şehadetten dönmesi halinde 1730. madde uyarınca geriye kalan şahitler şahitlik nisabını sağlıyorsa dönenin tazmin borcu doğmaz, fakat hakkında cezaya hükmedilir^[171]. Eğer kalanlar ile şahitlik nisabı sağlanamıyorsa dava konusunun yarısı, dönen tek kişi ise tamamı o kişiden, eğer birden fazla ise aralarında eşit olarak paylaştırılmak suretiyle tazmin edilir^[172].

Şahitlikten dönmenin geçerlilik şartı, dönmenin hâkim huzurunda yapılmasıdır. Mahkeme dışında yapılan dönme geçersizdir^[173]. Yine bir kişi hâkim huzurunda şehadet ettikten sonra başka bir hâkimin huzurunda şehadetinden dönebilir (m. 1731). İstisnai olarak kişi, mahkeme dışında şahitlikten döndüğünü mahkemede ikrar ederse o zaman da dönmüş sayılır.^[174] Son olarak belirtelim ki, 1731. madde tüm dönme halleri için genel nitelikte bir hüküm olduğundan, 1727. madde kapsamındaki dönmelerin de hâkim huzurunda yapılması şarttır.

[170] Yurtseven, İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi, 134.

[171] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 247.

[172] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 246. Konuya dair örnek bir fetvada şöyle denilmektedir;

Zeyd, Amr'ın kaziyesine (davasına) şehadet itse, b'adehu rücu idüp (daha sonra dönüp) "itdiğüm şehadetde kazibim (yalan söyledim)" dise, Zeyd'in mukaddema (daha önce) itdiği şehadet sahih olur mı?

El-Cevap: Henüz hüküm olmadı ise kabul olunmaz. Hükmolunup hak ele virüldü ise nıfsı (yarısı) Zeyd'e tazmin olunur.

Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV*, 746.

[173] İbrahim Halebi, *Mülteka El Ebbur*, 245.

[174] Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkam*, 3119.

SONUÇ

Mecelle'nin önemi uzun yıllar uygulanagelmiş içtihatların kanunlaştırılması sonucu hazırlanmış ilk milli kanunumuz olmasıdır.^[175] Yürürlükten kaldırılmasının üzerinden neredeyse yüz yıl geçmesine rağmen hala hakkında makalelerin, yüksek lisans ve doktora tezlerinin yazılmaya devam etmesinin nedeni de işte bu önemidir. Hatta bugün Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi kararlarında dahi hüküm gerekçelerinde Mecelle maddelerine atıfta bulunmaktadır.^[176]

Mecelle yalnızca Türk hukuku açısından değil, başka devletlerin hukukları açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir. Şöyle ki, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını elde etmiş devletlerin birçoğu uzun yıllar Mecelle'yi kanun olarak kullanmaya devam etmişlerdir.^[177] Bu devletler arasında ahalisi Müslüman dahi olmayan İsrail de vardır.^[178] Filistin de ise Mecelle bugün dahi başlıca hukuk kaynaklarından biridir.^[179] Biz de bu çalışmamız ile Mecelle içerisindeki en önemli konulardan biri olan ispat konusunu aydınlatmaya çalıştık. Bir kişinin gerçekte haklı olması kadar haklılığını hukuk önünde ispat edebilmesi de önemlidir. Bu önemi dolayısıyla deliller konusu Mecelle'

[175] Refik Korkusuz, "Mecelle'yi Farklı Kılan Özellikleri (Mecelle'nin Önemi)", içinde *Uluslararası Mecelle Sempozyumu*, ed. Fethullah Soyubelli, (Bursa: Star Matbaacılık, 2021), 285; Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 180.

[176] Yargıtay 14. Hukuk Dairesi, E. 2004/6219, K. 2004/7421, 27.10.2004; Yargıtay 8. Hukuk Dairesi, E. 2017/3080, K. 2017/14659, T. 07.11.2017; Yargıtay 8. Hukuk D, E. 2021/17919, K. 2022/987, 9.02.2022 (Kararlar için bkz. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> E.T. 3.1.2025); AYM, E. 2017/85, K. 2017/64, Kt. 15.03.2017, RG. 24.5.2017-30075; AYM, E. 2021/98, K. 2022/9, Kt. 26.01.2022, RG. 8/4/2022 – 31803 (Kararlar için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> E.T. 4.1.2025).

[177] Örneğin Lübnan'da 1932, Suriye'de 1949 ve Irak'ta 1953 yılına kadar Mecelle yürürlükte kalmıştır. Ancak buna rağmen Mecelle'nin yerini alan Medeni Kanunlar büyük ölçüde Mecelle esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Abdulazim İbrahim, "Mecelle'nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1, (2017), 17.

[178] Aydın, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, 234.

[179] Afra Uysal, "Mecelle'nin Arap Ülkelerindeki Yürürlüğü", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, no. 1, (2022), 151.

de uzunca ele alınmıştır. Deliller kitabında en çok üzerinde durulan delil, şehadet olmuştur. En az yer verilen ise kesin karineler bahsidir. Mecelle hükümlerini dikkatli bir şekilde okuduğumuzda bugün yürürlükteki mevzuat ile birçok benzerliğinin olduğunu ve modern kanunlardan hiç de geri kalmadığını görmekteyiz. Kanaatimizce bazı düzenlemeleri bugünkü kanunlardan daha ileridir. Örneğin tanıkta bulunması gereken şartların mevcut hukuk sistemimize uyarlanarak mevzuata girmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bunun gibi, gerektiğinde hâkime tanığı soruşturma imkânının da tanınması gereklidir.

Son söz olarak, Mecelle'nin mülga bir kanun olması sebebiyle içerisinde düzenlenen ispat vasıtalarının bilinmesinin pratik hiçbir faydası olmayacağı düşünülebilir. Ancak durum öyle değildir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bugün hala yüksek mahkeme kararlarında Mecelle hükümlerine atıfta bulunmaktadır. Bunun bir sebebi vardır; çünkü Mecelle Batıdan iktibas edilen kanunların aksine geçmişten bu yana uygulanan kaidelerin ve içtihatların derlenip toparlanarak modern anlamda kanun şeklini alması ile meydana gelmiştir. Bu yüzden Mecelle hükümlerinde sosyolojik ve felsefi bir zemin bulunmaktadır. Diğer bir anlatımla Mecelle, uzun yıllar elde edilen tecrübelerin bir ürünüdür. Mecelle'nin bu yönü, bugünkü yargılamalarda da pek âlâ kullanılabilir. Örneğin 6100 sayılı HMK'de, Mecelle'den farklı olarak, yakın akrabalık ilişkileri ve karı-koca olmak tanıklığa engel bir hal değildir. HMK'nin tanıklığa izin vermiş olması, anılan kişilerin diğeri lehine hareket etme ihtimali olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu noktada hâkim hüküm kurarken Mecelle'nin şehadete ilişkin temel şu kaidesini kullanabilir: “Şehadet töhmetten uzak olmalıdır”^[180] veya TMK'nin 1. maddesinde hâkime, şartların oluşması halinde kanun koyucu gibi hareket ederek hukuk kuralı yaratma yetkisi verilmiştir. Hâkim bu yetkisini kullanırken hukukun evrensel prensipleri niteliğinde olan Mecelle'nin Külli Kaideleri'nden istifade edebilir hatta davaya da doğrudan uygulayabilir. Daha da ötesi bugün

[180] Tanıklığın hüküm vermedeki yeri ve önemi bugün çok daha farklıdır. Eskiden sadece iki şahit ifadesiyle hükme varılabilirken bugün tanıklık ifadeleri kesin delil niteliği taşımamaktadır. Ancak burada anlatılmak istenilen hâkim, tanığın ifadesini hükme esas almak istediği takdirde delilin sıhhatini değerlendirme noktasında Mecelle'deki kaideleri kullanabilir.

Mecelle'nin yürürlükte olduğu dönemde meydana gelen uyuşmazlıklar bakımından Mecelle hala mer'i bir kanundur^[181].

Hukuk kuralı yaratmak bir akıl yürütme faaliyetidir. Bu faaliyet icra edilirken farazi sorunlardan ziyade o zamana kadar karşılaşılmış ve çözüm üretilmemiş konular ele alınır. Öngörülememiş yeni bir sorunla karşılaşıldığında ise hukuk kuralı yeniden gözden geçirilir. Yani kanun maddeleri aslında tecrübelerimizi yansıtır. Bu yüzden Mecelle gibi eski kanunların üzerinde daha çok durulmalı ve onlardan faydalanılmalıdır.

[181] Örnek kararlar için bkz. İbrahim Ülker, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Günümüz Hukukuna Etkileri", içinde *Milli Egemenlik ve Hukuk TBMM'nin 100. Yılı Anısına Armağan*, ed. Süleyman Üstün ve Ebru Atik Tüzemen, (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2021), 351-354.

KAYNAKÇA

- Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi. *Ramuzu’l-Ehadis*. Çeviren Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1982.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrü’l-Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 4. Cilt. Çeviren Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, , 3. Baskı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Akgündüz, Ahmed. *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, 2. Baskı, İstanbul: OSAV, 2017.
- Akman, Ahmet. “Mecelle’de İspat Hukuku.”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 32, no. 1, (2024): 355-389.
- Altay, Şakir. *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Basım Ve Ciltevi, 1962.
- Apaydın, Yunus. “Mütevattir”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32. Cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Arslan, Ramazan, Ejder Yılmaz, Sema Taşpınar Ayvaz. *Medeni Usul Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2017.
- Atalı, Murat, İbrahim Ermenek, Ersin Erdoğan. *Medeni Usul Hukuku*, 4. Baskı, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 4. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2024.
- Avcı, Mustafa. “Mecelle’ye Göre Dostluk Ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi.” içinde *Uluslararası Mecelle Sempozyumu*, Editör Fethullah Soyubelli, 445-455, Bursa: Star Matbaacılık, 2021.
- Aydın, Mehmet Akif. “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28. Cilt, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2023.
- Aydın, Melikşah. “Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık.” Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2020.
- Aydın, Melikşah. “Tanzimat Döneminde Şahitlerin Tezkiyesi ve Buna Yönelik Eleştiriler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4, no. 1, (2021): 206-217.

- Baş, Engin. “62 Numaralı Amasya Şer’iye Sicil Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi.” Yüksek lisans tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008.
- Başoğlu, Tuncay, “Tezkiye”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41. Cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhâkeme Hukuku*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- Behnesi, Ahmed Fethi, Yılmaz Fidan. “İslam Hukukunda Şahitlerin Adalet Soruşturması: Tezkiye.”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11, no. 3 (2011): 231-239.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâmı-ı Adliyye)*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978.
- Berki, Ali Himmet. *250 Hadis Terceme ve İzahı*, 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye Ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8. Cilt, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bosnalı Ali Ulvi. “*Mecelle’nin Külli Kaideler Şerhi: Telhis.*” Editör Süleyman Tepe, 1. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2024.
- Cin, Halil, Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Konya: Sayram Yayınları, 2016.
- Çağrııcı, Mustafa, “İnfak”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22. Cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çatalkaya, Arzu. “Osmanlı’da Yalancı Şahitlik Ve 1872 (1289) Tarihli Tezkiye Mazbata Defteri.” Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2017.
- Çolak, Mücahit. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Ve Hükümleri.”, *ERZSOSDE* 9, no. 2 (2016): 85-104.
- Demirtaş, Necati. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları II*, 1. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2012.
- Demirtaş Necati. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV Fetava-yı Ebuuss’ud Fatih Nüshası 2. Cilt*, 1. Baskı İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020.

- Dinç, Nevfel. *Şeyh'ül-İslam Ali Efendi Fetvaları Cilt II*, İstanbul: Kit-San Matbaacılık, 1985.
- “*Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri 2*”, Hazırlayanlar. Abdulkerim Ünal, Abdurrahman Acar ve Metin Yiğit, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam Hukuku*, 2. Baskı, Bursa: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1983.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.
- Ergüney, Hilmi. *İzahlı Ve Mukayeseli Mecelle Külli Kaideleri*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1965.
- Gözler, Kemal. *Hukukun Temel Kavramları*, 17. Baskı, Bursa: Ekin Yayıncılık, 2019.
- Güçlü, Yaşar. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Gür, Refik. *Hukuk Tarihi Ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- Hacı Mirmehmed Kerim el- Bakuvi. *Keşfül-Heqayiq Bakuvi Quran Tefsiri*, 1. Cilt. Çeviren Eli Ferhadov, 1. Baskı, Bakü: İpekyolu Neşriyatı Şerq-Qerb Matbaası, 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Dellâl”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Işık, Hüseyin Hilmi. *Tam İlmihal Se'adet-i Ebediyye*, 143. Baskı, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2020.
- İbrahim, Abdulazim, “Mecelle'nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri.”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1, (2017): 8-18.
- İbrahim Halebi, *İzahlı Mülteka El Ebbur Tercümesi 3. Cilt*, Çeviren Mustafa Uysal, İstanbul: Elif Ofset, 1978.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg.”, *Belleten* 71, no. 261, (2007): 479-537.
- İslamoğlu, Mustafa. *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran Gerekeçeli Meal-Tefsir*, 11. Baskı, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020.

- Kaşıkcı Osman. İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, 1. Baskı, İstanbul: OSAV Yayınları, 1997.
- “Konya Kadı Sicili 1916-1921”. Hazırlayanlar Halil Erdoğan ve Yusuf Küçükdağ, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Korkusuz, Refik. “Mecelle’yi Farklı Kılan Özellikleri (Mecelle’nin Önemi).” içinde *Uluslararası Mecelle Sempozyumu* Editör Fethullah Soyubelli, 285-287. Bursa: Star Matbaacılık, 2021.
- Meydan Larousse Büyük Lügat Ve Ansiklopedi 8. İstanbul: Meydan Yayınevi. Madde “Mecelle.”
- Özen, Şükrü. “Kadı Şüreyh”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri. İslam Nasıl Yozlaştırıldı, 7. Baskı, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000.
- Şimşiriligil, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle’den Düsturlar*, 8. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- TDK: Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Topuz, İsa. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitte Aranılan Şartlar.” Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Tozal, Ömer, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi (İbn Kayyim Örneği).”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 6, no. 2, (2015): 147-184.
- Türkzade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi. *Mükemmel Islahatı Kavanin Yahut Malumatı Kanuniye Hülasası Osmanlı Hukuk Sözlüğü*. Çeviren Fethi Gedikli ve İbrahim Enes Onat, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Uluçay Salih. “412 Numaralı Bitlis Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Hicri: 1306/1308-Miladi: 1889-1891)”, Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Uysal, Afra, “Mecelle’nin Arap Ülkelerindeki Yürürlüğü.”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 9, no. 1, (2022): 113-161.
- Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 4. Baskı, Ankara: Başnur Matbaası, 1966.

Ülker, İbrahim. “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Günümüz Hukukuna Etkileri.” içinde *Milli Egemenlik ve Hukuk TBMM’nin 100. Yılı Anısına Armağan*, Editörler Süleyman Üstün ve Ebru Atik Tüzemen, 338-370. 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2021.

“*Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521)*”. Hazırlayanlar Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, İstanbul: İSAM, 2008.

Yıldırım, Zeki, “Kur’an’da Peygamberlerin İsmeti.”, *AÜİFD*, no. 19, (2003): 81-112.

Yurtseven, Yılmaz. “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, *YBHD*, no.2, (2018): 85-140.

Eski Türkçe Eserler

Ceride-i Adliye , “Tezkiye-i Şuhud Mesailine Dair”, Sayı 154-155, Yedinci Yıl, Rumi 1332, 396-402.

Düstur, 1. Tertip, 1. Cüz, Matbaayı Amire, İstanbul Rumi 1289.

Miltiyadi Karavokiro, Lugat-ı Kavanin-i Osmaniye, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul Hicri 1310.